

SAMLAREN

TIDSKRIFT
FÖR
SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 12

1931

UPPSALA 1932

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1932
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

“FRU MARIANNES“ TILLKOMSTHISTORIA.

AV

VICTOR SVANBERG.

»Fru Marianne» är ej, som »Pengar», ett enhetligt, ur en enda stark upplevelse framsprunget diktverk. Redan en hastig genomläsning ger intrycket av tvekan, osäkerhet och oöverskådlighet. De enskilda scenerna ha ofta omedelbart och intensivt liv, men varken händelseförloppet eller karaktärerna äro följdriktigt framställda. Att Ernst Ahlgren velat teckna människor stadda i utveckling kan ej beslöja skarvarna. Blandningen hos Börje av trygg hushållare och själsfin kulturälskare må vara programmatisk och författarinnans oförmåga att övertyga läsaren om hans karaktärs trovärdighet må vara tillräckligt förklarad av att hon i hans gestalt tecknat ett ideal, ingen verklighet. Men att Marianne omväxlande är kall världsdam och naiv ingenue och att Pål är först — före sin entré — en sympatisk sjukling, sedan en hal kurtisör, till sist ånyo en tragisk, beklagansvärd neurasteniker, det måste skrivas på inkonsekvenser hos diktaren själv.

En noggrannare omläsning av boken förstärker det första intrycket, och man upptäcker snart påtagliga kompositionsfel, uppreningar såväl som motsägelser.

En av de mest frappanta finnes i analyserna av Mariannes själsliv.

Första kapitlet porträtterar Marianne mottagande Börjes båda originella friarbrief. Situationen ger osökt anledning till följande återblick på hennes liv dittills, ett liv i lekfullt koketteri.

Marianne hade fått brevet just efter middagen, då hon med en roman i knät låg på schäslongen inne i sitt rum för att taga sin lilla

siesta. Hon hade kastat boken för att i stället läsa brevet, och sedan hon slutat, låg hon stilla med blicken drömmande riktad ut i rymden. Förkänningen av en verklighetsroman spred sig över hennes fantasi som en varm imma. Med detta friarebrev i sin hand, med bröllopet i bakgrunden hade hon rätt att drömma.

Det fanns hos henne en sällsam blandning av nyktert förstånd och överspänd sentimentalitet. Hur ofta än tillfälle erbjudit sig, hade hon dock aldrig inlåtit sig i någon om än så oskyldig kärlekshistoria, ty hon glömde icke ett ögonblick att det kunde bli komprometterande för henne själv, och att flickor aldrig kunna vara nog försiktiga. Med en ockrares slughet sökte hon att frånlocka sina tillbedjare så många prov som möjligt på deras böjelse. Hon hade en märkvärdig förmåga att utpressa dessa tributer åt de kvinnliga behagen, bestående i serenader, buketter, lyckönskningstelegram, slädfarter och mera sådant, men aldrig gav hon något igen. Hon var vänlig och smeksam och kokett, just till den fina gräns som betraktas för *comme il faut*. Hon var för ingen del någon kall skönhet, men hon glömde aldrig sin goda uppfostran.

Hon kunde njuta av en blick, en handtryckning, en dans, där kavaljeren förstod att hålla henne som vuxen fast, och trots sin något för fylliga figur dansade hon som ingen annan flicka i staden, lätt, mjukt, graciöst. Det var också en formlig stormlöpning om hennes balprogram. Men aldrig kunde någon veta om hon ens märkte dessa små ömhetsbevis, vilka alltid tycktes lämna henne lika oberörd, och på vilka hon lika litet svarade med något tecken till vrede som till genkänsla.

Men i sitt eget sinne lade hon dessa hemliga triumfer till alla de andra, mera uppenbara. De sade henne att om hon icke var vacker — och det framhöll hon alltid för sina kvinnliga vänner — så hade hon åtminstone karltycke, vilket vill säga oändligt mycket mer. Hon visste mycket väl vad det var som utövade denna magnetiska inverkan på det andra könet. Hennes toaletter framhöll alltid vissa egendomligheter i hennes utseende. Sättet att kläda sig var för henne en skön konst, och hon visste att lämpa modet efter sin individualitet.¹

I sjunde kapitlet har man hunnit fram till två dagar efter brölloppet. Det heter där:

Marianne sade till Börje att han var hennes första kärlek. Och hon talade sant. Ty nog hade hon haft sina »tycken», men de hade aldrig haft någonting av verklig livsvärme, av förtroende eller av att ge något av sitt eget jag. Det hade varit ett slags lek, där allvaret endast låg i den stränga kontrollen över att vad hon fick som garanti alltid översteg vad hon lämnade i utbyte.

Mariannes svärmeri förskrev sig ända från hennes barndom, från den tid då hon ännu var så liten, att ingen människa börjat miss-

¹ (Ernst Ahlgren: Samlade skrifter, D. IV, Sthlm 1918, s. 12 f.)

tänka henne för erotik. Det gick också aldrig längre än till hennes fantasi, och lika lössläppt som den var där, lika tillbakahållen var den i sina yttringar. Att den var ytterligt uppdriven genom romanläsning och sällskapsförströelser gjorde ingen skillnad till det yttre. Marianne skulle aldrig ens för ett ögonblick kunnat överskrida det passandes strängaste föreskrifter. Hon skulle hellre ha dött än tålt en fläck på sitt rykte (s. 136).

Det är ju helt enkelt en ny version av flirtpsykologien i första kapitlet. Man frågar sig, varför den upprepas. Den innehåller ingen vidareutveckling av temat, verkar tvärtom förkortad upplaga, och det sammanhang, där den nu andra gången är satt, motiverar på intet sätt upprepningen. I de fem mellanliggande kapitlen ha de unga tus förlovning och fortskridande närmare bekantskap skildrats steg för steg. Vi känna så mycket om Marianne, att definitionen av hennes erotiska typ är, även om en sådan definition icke gjorts på vederbörligt ställe i första kapitlet, absolut onödig i det sjunde.

Omedelbart efter de överflödiga upplysningarna om Mariannes flicktycken följer i sjunde kapitlet en värdesättning av hennes äktenskapliga känslor:

För all denna instängda erotik hade äkenskapet löst upp knuten. Och detta var skälet varför hon trodde sig älska Börje.

Hon knöt fortfarande maska till maska på det nät av romantik, vari hon kringspunnit sig som en puppa. Och det var lika litet den verkliga Börje hon älskade som hon förut bundit sina drömmar kring någon bestämd person. Erotiken hade fått ett kroppsligt uttryck, det var allt. Det var icke Börje hon älskade, det var hans smekningar. Honom själv kände hon icke ens; hans tankegång, hans hela sinnesriktning voro hennes fullkomligt främmande, och hon hade icke ens en tanke på att göra sig bekant med dem.

Detta omdöme är icke, som det föregående, onödigt. Det är helt enkelt oriktigt. Marianne har visst inte försummat att »göra sig bekant» med de viktigaste förhållandena i Börjes liv. Tvärtom har hon gjort ett rörande försök att tränga in genom *hans* förbehållsamhet. Där om berättas i sjätte kapitlet. I den nyförlovade flickans familj har man funnit underligt, att fästmannen tiger om sin släkt. När Börje en dag kommer på besök, möter hon honom vid stationen och begagnar tillfället att föra det ömtåliga ämnet på tal:

Marianne hade tagit Börjes arm, och för att undvika de stenglagda gatorna togo de den långa omvägen genom stadspromenaderna.

Det kunde ofta hända att Börje var tyst långa stunder; han brydde sig synbarligen icke om att tala, utom när han egentligen hade något att säga. Marianne hade därför tid nog att gå och fundera på hur hon skulle börja.

Marken var fuktig, här och där lågo gulnade löv. Luften var fylld med lukten av multnande blad, men den var ren och kall; då och då kom den strykande, med en fläkt av sälta och tång.

— Men, hör du, borde vi inte resa och hälsa på din mor? sade Marianne till sist.

Börje såg hastigt på henne med den skarpa, lugna blick, som var honom egen.

— Vad skulle vi där? sade han torrt.

— Men du kan väl tänka att vi måste bli bekanta!

— Varför det?

— Hon är ju din mor.

— Men hon är inte din.

Marianne teg ett ögonblick. Tvärheten i hans sätt gjorde henne tvehågen, och hon såg på honom med denna bedjande tårfyllda blick, som hon kunde få för det allra minsta.

— Men Börje, varför vill du inte? sade hon.

Han märkte att han gjort henne ledsen.

— Det skall jag säga dig, svarade han milt, ni två skulle inte förstå varandra. I ären så olika.

— Hur menar du? sade hon skyggt.

Börje måste tuga en lång stund. Han kunde icke säga att modern skulle anse Marianne för en onyttig grannlåtsdocka, han kunde icke säga att det skulle pina honom ända ned i hjärtrötterna, om han skulle se dessa två — som han höll mest av i världen — träffas, endast för att med varje ord väcka en tillväxande, hemlig ovilja emot varandra. Han kunde icke säga, att om han såge dem så tillhoppa, skulle hans tillgivenhet kanske nödgas välja mellan dem.

— Min mor är en vanlig gammal bondgumma, sade han sakta, jag håller av henne, därför att hon är min mor, men för dig kan hon naturligtvis icke bli något.

— Skola vi då inte nu ha allt gemensamt?

Marianne hade ingen aning om hur hon plågade honom.

— Jo, allt det som nu är, svarade han, men allt det som har varit kan man aldrig få gemensamt — jag menar den tid, då man ännu icke kände varandra; och till den tiden hör mor (s. 89 f.).

En läsare, som med denna vackra lilla episod ur sjätte kapitlet i minne läser sjunde kapitlets anklagelse mot Marianne för likgiltighet, måste fråga sig, hur en så fatal lapsus är möjlig i ett verk av en så samvetsgrann diktare som Ernst Ahlgren.

Om förebråelsen för främlingskap åtminstone vore gjord *före* skildringen av det ängsliga försöket att »ha allt gemensamt», så vore

motsägelsen mindre, vore mera ursäktlig. På samma sätt kunde dubblingen av flick-kurtisbeskrivningen lättare ursäktas, om den kortare versionen i sjunde kapitlet vore *tidigare* än den fylligare versionen i det första, om med andra ord ett först löst skisserat motiv senare hade återupptagits och amplifierats.

Just så har i själva verket förloppet varit. Början av sjunde kapitlet är romanens äldsta parti, har ursprungligen existerat fristående och har sedan blivit den kärna, kring vilken romanen byggts upp. Ernst Ahlgrens brev och dagboksanteckningar innehålla ovedersägliga bevis på att förloppet varit detta.

Fru Marianne omnämnes första gången i ett brev till Axel Lundegård 1 mars 1885:

»Det du säger om förfining — — — ja, ja, ja! — åh, jag har haft sådan frestelse att älska förfining. Den kan göra underverk, och jag kände en ung kvinna som — nej, det är sant, henne skall jag presentera dig som 'fru Marianne'.»

Det som till sist skulle bli en bred roman, är ännu tydligen blott ett obegagnat uppslag. 20 augusti samma år har av uppslaget blivit en *mindre* novell och är under utarbetande enligt ett brev till Georg Nordensvan:

»Vad jag håller på med? säger ni. Det skall vara mig en glädje att förtälja. För närvarande en mindre novell, 'Fru Marianne', om en ung fru, som är förstörd av romanläsning, men som ännu har så mycket gry kvar, att hon blir människa till sist.»

Sten Linder har — i sitt arbete »Ernst Ahlgren i hennes romaner», Sthlm 1930, s. 183 — med ledning av dessa brevuttalanden definierat romanens förstudie som en novell »skildrande en madame-Bovary-typs omvändelse till verkligheten». Därtill är att anmärka, att Ernst Ahlgren så vitt bekant läste Flauberts roman först våren 1886 och att ingenting av den bredd och det djup, som gör den definitiva romanens kvinnostudie kommensurabel med madame Bovary, får förutsättas i den lilla novellen. Satir mot romanläsning är ett vanligt litterärt motiv långt före Flaubert, t. ex. hos Jane Austen, och torde oftare vara komisk som hos den senare än tragisk som hos den förre. I en liten berättelse av Ernst Ahlgren, »Eva» (Saml. Skr. I, Från Skåne, s. 135) presenteras två generationer av romanläserskor, den ena modernt frigjord, den andra konventionell men i hemlighet nyfiken på det omoraliska nya. Den har en humoristisk

poäng som så många av hennes noveller och novelletter. Det finnes ingen anledning att anta, att novellen om Fru Marianne skilt sig från den vanliga typen.

Att berättelsen ej ännu var ämnad till något mera märkvärdigt, framgår av ett omnämnande i dagboken 10 dagar senare, 31 augusti:

»Började 'Fru Marianne' på nytt, användande för första gången det där gottköpssättet att berätta, som herrar kritici anse som det enda saliggörande. Få se nu hur det spelar av! Det går åtminstone fort. Kan det gå an att skriva på det sättet, blir jag produktiv.» (S. Skr. IV, s. 367.)

Ernst Ahlgren har vid denna tid tagit den lilla novellen en bagatelle, men, kanske just därför, tydligen arbetat på den med gott humör.

Söker man i den definitiva romanen efter lämningar av en humoristisk novell om »en ung fru förstörd av romanläsning», finner man dem just i sjunde kapitlet.

Humorn spelar redan på dess första sida. Den går där ut över Börjes gamla hushållerska, som känner sig alldeles revolterad av unga fruns likgiltighet för hushållet:

Hon hade en lång och orolig överläggning med sig själv om detta, framkallad av den trängande nödvändigheten att begära penningar till grovt salt.

Börje satt i sitt rum och skrev, då det lilla fruntimret kom trasande in på sina anilinblå ullsockor. Hon hade en liten röd flamma på var kind av luttet sinnesrörelse.

— Jag skulle fråga herrn var jag nu skall begära hushållspengar? frågade hon med en röst som var dimmig av bara själsoro (s. 134).

Men samma goda, lite nedlåtande humör härskar, när huvudpersonerna sättas i rörelse, när det berättas om de första små missköligheter i det unga parets husliga liv. Börje har aldrig ett ögonblick ifrågasatt, att hans lilla fina lyxhustru skulle ta befattning med hushållet. Men han har »uppbjudit hela sin övertalningsförmåga för att förmå Marianne att lära sig »schackspelets mysterier». Utan framgång. Han får hålla till godo med byns apotekare som motspelare, och Marianne ids inte ens se på deras tråkiga förhållande. Hon läser romaner, varav hon kan rekvirera efter behag på sin förmögne mans bokkonto. Och hon prövar i sin tur på att omvända Börje till sitt favoritnöje — med lika dåligt resultat:

Hon hade övertalat Börje att läsa högt för henne under vinterkvällarna, på det han måtte på detta sätt bli bekant med några av hennes älsklingsförfattare. Hon hade just valt »Som ett blomster», vilken hon för detta ändamål skaffat sig i svensk översättning.

De första kvällarna gick det bra.

— En pigg tös, sade Börje.

Men när Dick drog sina färde och bedrövelsen tog fart, då slängde han boken i soffan och sade:

— Nej, fy tusan! Det kan vara för fruntimmer, men inte är det något för mig.

Han hade icke ordet ur munnen förrän han ångrade sig, kysste Marianne på hand och under skratt bad henne om förlåtelse. Men boken tog han icke upp mer (s. 139).

Den glada tonen fortfar även när på de följande sidorna avståndet mellan de båda makarna alltmera vidgas. Det är icke större än att de glömma det för en kyss, fast de ingenting ha att tala om och finna det bäst med skilda sovrum, så att han kan stiga tidigt upp till sitt arbete, hon ligga och läsa romaner länge på kvällarna utan att de störa varann.

Stämningen mörknar, när det berättas om Mariannes fina bröders besök hos bonden-svågern. Men denna episod är, som jag längre fram skall försöka visa, tillkommen ett år senare.

I kapitlets slutparti tar humorn åter överhand. Man och hustru äro åter på tu man hand, han absorberad av sitt prosaiska yrke, hon försmäktande i sin, som hon intalar sig, högst romantiska isolering. Att »provmjolkning och hästutfodring» kunna vara intressanta, är det henne platt omöjligt att inse. »Hon kom att avsky Börje, därför att han kunde säga att kor äro vackra.» Med verkningfullt, skenbart instämmande, bakom orden ironiskt ogillande referat av den romaneska unga fruns upproriska tankegång slutar kapitlet:

dagarna kröpo framåt så sakta att det var en ändlöshet från midnatten och till aftonen, men han märkte ingenting; han märkte inte att de bodde i en öken och att hela världen höll på att falla i sömn omkring dem. Tvärtom, hon kunde se honom skynda åstad därute på gården, med käppen i handen, Fogg i hämlarna och en min, så vaket intresserad, som hade han det mest underhållande tidsfördriv i sina tankar, då hon var så led åt sin eviga knyppling och dessa avskyvärda antimakasser, att hon icke visste vart hon skulle ta vägen. Allt detta harmade henne som någonting oförnuftigt, oresonligt. Om

han insett hur tråkigt de hade det, tyckte hon det skulle varit dragligare, men han var belåten, alltid belåten. Han såg ut som om han tyckte att allt detta var roligt (s. 169).

Till *den* fru Marianne, som agerar i dessa nästan helt komiska novellscener, passa alldeles de omdömen om henne, som jag tagit till utgångspunkt för min analys och funnit malplacerade i romanen som helhet. Det var alldeles i sin ordning att omnämna hennes flyktiga flicktycken och att presentera henne som en om sin mans intressen likgiltig tanklös liten varelse, så länge diktverket var en liten novell om små fnurror i ett omaka äktenskap.

Hur novellen skulle ha fortsatt och slutat, därom kan man ingenting veta, utom det, att lyxdockan skulle ha förvandlats till »människa». Man kommer över på gissningarnas område, ifall man ville diskutera, huruvida Pål fanns med redan i novellplanen. För min del är jag böjd att förneka det. Med hans införande blir ämnet så omfattande, motiven så vittförgrenade, att steget över till roman är taget. Redan förhållandet mellan Marianne och Börje *utan* otroheten är i romanen alltför komplicerat för att vara avpassat för en novell. Dessa komplikationer äro, som vi redan sett, så långt hunna i de sex första kapitlen, att man flyttas tillbaka till en ny början och flyttas ned på ett enklare plan i det sjunde. En tillsvidare tillräcklig formulering av skillnaden är denna: i sjunde kapitlet kastas läsaren in i ett fullkomligt alldagligt konvensäktenskap, i romanen får man bevittna den successiva utvecklingen av kärleken mellan två olika men vid varandra starkt fästa personligheter.

Det återstår att nämna det avgörande beviset för att en omarbetning eller hellre inarbetning av den fristående novellen i romanens sjunde kapitel ägt rum. 12 augusti 1886 skriver Ernst Ahlgren i sin almanack: »*Skref om och ändrade början på 7de kap.*». I de föregående anteckningarna om arbetets fortskridande nämnes ingenting om nyskrivning av något sjunde kapitel. Den citerade raden innebär, att novellen omskrivits till delar i ett kapitel. Men skarvarna synas.

Under det år som ligger emellan den första och den andra avfattningen hade diktplanen ej blott svällt. Viktigare är, att diktarens relation till sitt ämne blivit en annan. I augusti 1885 stod Ernst Ahlgren nästan helt utanför och ovanför sin novellfigur. Hon ser på den av romanlektyr bortkollrade lilla token Marianne

medlidsamt nedlåtande. Ett år senare har romanhjältinnan hunnit absorbera mycket av henne själv. När ännu ett halvår gått, ha upplevelser trängt sig på henne, som snabbt identifierat henne med den från början nästan föraktade diktgestalten. Sedan startpunkten väl blivit fixerad, är det jämförelsevis lätt att följa den fortgående identifikationen.

* * *

Hösten 1885 besökte Ernst Ahlgren Köpenhamn och vintern 1885—86 vistades hon ett par månader i Stockholm. På båda ställena gjorde hon erfarenheter, som blevo av betydelse för Fru Marianne. I Köpenhamn observerade hon och har i sin dagbok beskrivit ett exemplar av dekadenternas moderna släkte, Esmann. Lundegård har i kommentaren till de samlade skrifterna noterat det elaka Esmannporträttets återkomst i teckningen av romanens estettyp, Pål. — I Stockholm fann Ernst Ahlgren bland den mängd litteratörer hon lärde känna särskilt behag i bröderna Geijerstam och njöt av den trygga hemtrevnaden i Gustaf af Geijerstams hem. Viktigare var emellertid en negativ reaktion inför huvudstadslivet hos den impulsiva och självmedvetna skånskan. Hon kände sig bortstött av salongernas ytlighet, samtidigt med att hon insåg den dragning, lyx och skönhet utövade på en sida av hennes eget väsen. När hon återvände till Hörby, förde hon med sig en ny eller åtminstone väsentligen stärkt övertygelse om hemmets, lantlivets och vardagssläpets värden. Linder har utförligt påvisat dessa intrycks återspeglning i Fru Marianne. Det synes mig dock, som om man kan följa dessa upplevelsers verkan fram till djupare och påtagligare diktimpulser än vad Linder gjort.

Flyttningen till Stockholm, där Ernst Ahlgren installerade sig i en egen liten våning, förefaller att ha varit menad som en definitiv brytning med maken. Redan sommaren 1885, efter publicerandet av »Pengar» och i direkt anslutning till dess öppna utmaning mot mannen, följde en uppgörelse med honom, som gav henne reell frihet från de äktenskapliga plikterna. Men då hon besviken på Stockholm återvänder till det hem hon övergivit, känner hon, väl icke ånger, men behov av ömhet och hopp att kunna vinna den i den nyss hatade makens hem. Hon misslyckas grundligt, men att konstatera själva föresatsen är av yttersta vikt för förståelsen av Fru Mariannes inre historia.

Från februari 1886 förekomma i almanackan och Stora boken notiser om arbetet på romanen insprängda i upplysningar om hemlivets små tilldragelser och stämningar. Ett par av dem, som angå förhållandet till mannen, skola anföras. Ankomstdagen, 1 februari, innehåller almanackan bittra ord av besvikelse: »Vid stationen mötte oss gubben; kall, surmulen och grå. Inte var det någon glädje att komma 'hem'.» — Vad som här frapperar är att Ernst Ahlgren vågat hoppas ett bättre mottagande och längtat efter att hemmet skulle förtjänat sitt namn. Yttringar av vantrevnad äro sedan nästan dagliga, men alltjämt är hon, den förr hårda och stridslystna, plågad av kylan, angelägen att tina upp den och snål efter glada stunder. 17 och 18 februari antecknar hon, att hon arbetat på Fru Marianne med gott humör. I Stora boken 26 februari utvecklas ett litterärt program gående ut på att dikten skall göra människorna gladare och bättre, ej förta dem livsmodet; Ernst Ahlgren vill hellre »skriva så menlöst som Amanda Kerfstedt än så ihåligt som fru Agrell» och åberopar Dickens som exempel på hälsobringande författare: »Hur blir man icke tuktrad för sina fel, hur lär man sig icke älska allt det enkla, sanna, goda i livet.» Viktigare än dessa och liknande regler i fråga om skriftställarskap är motsvarande föresats att vara förnöjsam i umgänget med människor. Sällskapslivet må undvaras, fattigdom och ålderdom ej skrämja. Och sedan följa ett par rader, som låta ganska likt ett pater peccavi:

»Och ett hem får jag väl en gång, om jag bara ger mig till tåls. Tillgivenhet behöver man aldrig gråta för, om man är tillgivenhet värd» (Dagboksbl. II: 49 f.).

1 mars har hon skrivit »trögt och olustigt», men följande dag är hon rätt nöjd med sin värld och vänligt stämd mot sin gamle make, vars snara död hon motser med — efter allt att döma uppriktig — sorg. 5 mars har hon nedskrivit ett par rader, i vilka litterär ambition och personlig pliktkänsla äro oskiljaktigt förenade: »Försökte hugga i med Fru Marianne. Det är just arbete och 'selvovervindelse' som behövs.» 6 mars är hon nedstämd över att ha måst fira sin födelsedag utan present av »gubben», och skriver de båda närmast följande dagarna i trötthetens tecken på romanen.

Som jag redan antytt, blev lönen för de goda föresatserna ringa. Blott en enda gång har jag funnit uttryckligen markerat, att postmästaren uppskattat sin hustrus inviter till försoning. Det är 21

april: »Försökte ruska upp gubben till förnuft och fick verkligen fram en mild min».

Inte heller har hon upphört att ge anledning till missnöje från hans sida. Frampå våren blev hennes ställning till Lundegård mer ömtålig än någonsin. Hennes man har tydligen sett de båda literatörernas umgänge som erotik av ett eller annat slag, ty 7 maj antecknas i Stora boken: »I går skulle vår gubbe försöka att göra mig svartsjuk». Om Lundegårds far säges samma dag, att han önskar få sonen bort hemifrån: »Ett av skälen varför Axel borde resa var folkets prat om honom och mig» (Dagb. II: s. 93, resp. 92). Icke blott de mer eller mindre utomståendes syn på de bådas kamratskap gav henne anledning till självrannsakan, deras relationer inbördades genomgingo samtidigt en allvarlig kris. Lundegård uppträdde i några föredrag som en förkämpe för fri kärlek. Ämnet hade förut varit på tal i deras brevväxling och Ernst Ahlgren hade icke dolt, att hon ogillade hans åsikter, varvid hon utsträckt sin kritik till att gälla hela hans livsinställning, som hon fann ensidigt negativ. Linder har uppmärksammat denna reaktion mot radikalismen och konstaterat dess återverkan på äktenskapsuppfattningen i Fru Marianne. Men för diktverkets genesis minst lika viktig som denna teoretiska omorientering synes mig den intimt personliga självprövning ha varit, som mellanhavandena med Lundegård framtvingade.

Medan hon ogillade hans teorier, tvekade hon ej att personligen träda i bräschan för honom på det mest generösa sätt. Hon reste på hans anmodan in till Lund och blottställde sig med att närvara vid hans uppseendeväckande föredrag i sedlighetsfrågan. Och hon åtog sig att blidka hans far kyrkoherden, när denne råkade i uppror över den skandal sonen ställt till. Under de upprörda scenerna bragtes hon ännu närmare motsidan. Den kärlek hon sett kvinnorna i hans familj lägga i dagen mot avfällingen drev hennes sympati för traditionella ideal ytterligare i höjden och kom henne att 22 april skriva till sin immoralistiske vän: »Ja, jag bryr mig inte om att skona dina ateistiska känslor, jag säger: Gud hjälpe en att bli god mot dem man har omkring sig, samhället hjälper sig nog ändå» (Dagb. II: 87). 7 maj anförtror hon Stora boken »en hemlig farhåga — — — att allmänna meningen kan ha bedömt honom säkrare än jag» (a. a. s. 93). Under alla dessa dispyter och bekymmer gnager djupast sorgen att känna dens likgiltighet, som hon gör så

mycket för. Ett uteblivet brev sätter henne i raseri, hon skriver ett avskedsbrev för att om ett ögonblick ångra sin överilning och bönfälla om svar. Hon misstänker, att »kamratens» reserverade sätt kommer sig av hans tro, att hon är kär i honom. Skulle belackarna ha rätt, frågar hon, dissekerar sig, vill intala sig, att hennes känslor för honom äro moderliga, och stannar vid, att om än den sympati hon känner, kan kallas kärlek, den i varje fall ej överskridit de gränser, som den officiella äktenskapsuppfattningen kallar brottsliga (s. 114 f.).

En modern bedömare kan icke ett ögonblick vara i tvivel om arten av Ernst Ahlgrens känslor för Lundegård under dessa månader: hon älskade honom, fastän kärleken icke varit starkare än att den balanserats av hennes hederskänsla, hennes stolthet och rädsla att göra sig löjlig, hans likgiltighet och divergensen i deras åsikter samt tillsist hennes nyvagnade vänligare känslor mot mannen.

Victoria Benedictsson har våren 1886 känt sig stå mellan två män, sin make och Axel Lundegård. Det är enligt min mening ur denna spänning Fru Marianne vuxit till roman med den äktenskapliga troheten som centralt problem.

3 april står antecknat i almanackan: »inte glad åt Fru Marianne men håller på med henne ändå. Afslutade kapitelindelningen och den första lösa uppsättningen.» Det är uppenbarligen denna plan som i ett brev till Lundegård i maj säges innehålla 16 kapitel (Dagb. II, s. 96). I den fullbordade romanen har kapitelantalet blott ökats med 1, till 17. Huvudlinjerna böra sålunda ha varit ungefär klara vid planläggningen.

Emellertid gick arbetet sakta. Ernst Ahlgren hade satt sig före det anspråkslösast möjliga dagspensum, tre rader, men icke ens det kan hon alltid prestera. När planen i början av april utarbetades, hade hon redan två månader vändats av bristen på inspiration, och det gick lika trögt efteråt. 4 april »började (hon) skriva Fru Marianne, d. v. s. utföra den», 5 april skrev hon »men utan förhoppningar om att lyckas dermed» och 6 april heter det: »Arbetade på Fru Marianne, men det tar icke med arbetet och jag är icke nöjd med det». 7 april har hon anförtrott Stora boken sitt missnöje med sitt resultat och sin vilja att nå ett bättre: »Jag skall skriva om begynnelsekapitlet, jag skall ha bättre modeller, jag skall lyckas» (Dagb. II, s. 74).

Författarinnan bedrog sig, om hon trodde att hennes diktnings fortgång berodde av goda föresatser och av hurudana modeller hon valde. Hon hör ej till den typ av diktare, som kommendera sin arbetslust, den kommenderade tvärtom henne, och hon *valde icke* modeller. Stoffet i hennes romaner är hennes eget liv och de människor, som ingripit däri. Den sist återgivna uppmaningen till sig själv nedskrev Ernst Ahlgren i ett upprört ögonblick, mitt i det första stora vredesutbrottet mot Axel Lundegård. Hon hade skrivit brev till hans Stockholmsadress och samma dag fått veta, att han nu var i Göteborg och alltså ej vårdat sig om att meddela henne adressändringen. Det är i vredesmod över hans vårdslöshet hon gör sina Bragelöften om romanen:

Jag blev så ursinnig, att det brann och bultade i huvudet. Jag blev som om jag fått ett käpprapp och som om min näve knutits för att slå igen. Ja, slå igen, det var det jag ville. Och med sammanbitna tänder återtog jag arbetet med Fru Marianne. Harmen väckte min energi, jag tänkte jag *skall* lyckas: Jag *skall* lyckas för att icke låta förödmjuka mig!

*

Man får en inblick i känslornas och diktandets logik, om man gör sig besvär att ta reda på vad det i ursinne mot Lundegård omarbetade första kapitlet innehåller. Marianne får ett friarbrev från en man, som hon flyktigt mött på en bal, som länge dyrkat henne på avstånd och nu oväntat uppvaktar med sitt giftermålsanbud. Den unga skönheten är van vid uppvaktning och tar anbudet ganska nonchalant. Det är som man ser en kontrastassociation, som här förenar dikt och liv. Författarinnan skriver brev och känner sig förödmjukad av mottagarens nonchalans. Romanens hjältinna tar mot beundrande brev från obekanta.

Därmed är sagt, att förhållandet till Lundegård väl kunnat inspirera den erotiska problematiken i Fru Marianne, men alls icke ge stoff åt dess konstnärliga gestaltning. Däremot har diktarinnan icke behövt gå utanför sin egen erfarenhets sfär för att finna det material, hon behövde. Så fullständig är den enastående själsbikt hon lämnat eftervärlden i Stora boken, att man kan följa, hur just den obesvarade och halvt omedvetna kärleken till Lundegård aktualiserade äldre upplevelser, som varit otvetydigt och ömsesidigt erotiska:

Sådana äro de alla från den okunnige hudprepareraren till den sentimentale X, min värderade kamrat icke undantagen: talar man med dem, så är man kär i dem, och då skola de naturligtvis dra sig tillbaka. — Nej, Bill, du var åtminstone en tillstymmelse till karl med det, att du inte hade denna vanvettiga förfäran för en förälskelse. Och för *det* kan jag sakna dig alla mina dagar, men du begrep inte litteratur och så var du förfärligt naiv. Gamle gosse! Jag känner inte den ringaste saknad över att du inte mer finns till. Jag saknar bara en intelligent litteraturkamrat, som blev rädd att jag skulle vara förälskad därför att jag var sjuk och sentimental ibland. Ha, ha, ha! Så ska de tro tills jag blir sextio år. Dumma människor, dumma människor! Jag har varit förälskad och det så att det kunde rysa från huvud till fotabjäll och så att blodet flög i mina ådror som om det varit värmt vid fyrfat, men då var jag ung. (Dagboksblad II, s. 134).

8 juli 1886 tror sig Ernst Ahlgren vara färdig med Lundegård. Hon ser med vemod tillbaka på en samvaro med ögonblick av fullt förtroende och är på väg att skriva, att hon aldrig känt detta för någon annan människa. Men hon återtar detta överord, och minnen strömma över henne av en människa, som varit hennes känslors förtrogne ojämförligt intimare än Lundegård:

Jag ser tillbaka på Lundegård som på ett gammalt, gammalt minne. När jag säger till mig själv, att det inte är mer än tre månader sedan jag såg honom stå här vid mitt skrivbord och läsa i denna min stora bok just vad jag skrivit om honom själv, och att jag då kände ett så lugnt förtroende, ett så lugnt och fullt förtroende, som jag aldrig visat och aldrig känt för någon människa, då tycker jag att det är en saga. Jag tycker att det måste vara längesen, det där, åtminstone tio år — — — Nej, där narrades du. En gång förr har du känt tilltro till en människas tystlåtenhet. Ja, men det var inte det här instinktlika, det var något som man avtvingat dig dag efter dag, år efter år, genom den noggrannaste försiktighet och förtegenhet, och det var något som fått kämpa sig fram genom fiendskap, harm, onda ord, tårar och försoning, bitterhet och glada upptåg. Jag menar det var helt annat. Jag menar det kunde inte komma och gå som detta: den dagliga gemenskapen i ont och gott hade skapat band (a. a. s. 122).

Bill är en svensk-amerikan William Quillfeldt, som 1878—1880 vistades i Hörby och var trägen gäst i postmästare Benedictssons hem. Han var gammal bekant till värden. Mellan vännen och hustrun utvecklades ett vänskapsförhållande, om vilket den kvinnliga partens dagbok har mycket att berätta. Här har man att söka källan till mycket om ej det mesta av de erotiska situationerna omkring titelfiguren i Fru Marianne. Icke blott ytterkonturerna

stämman överens, en mängd detaljer göra det även i långt högre grad än föregående forskare observerat. En del av dem äro visserligen av det slag, som ingå i de flesta äktenskapsdramer i verklighetens såväl som i diktens värld. I andra fall är individualiseringen förbluffande.

I sin almanacka för 11 januari 1878 har Victoria Benedictsson följande bekännelse, hopstavad på franska tydligen för att lättare bevaras hemlig: »Kostymbal hos herr Quillfeldt. Utomordentligt roligt ända till klockan tre. Efterspel par-ce-que j'avais dansée plusieurs dances avec certain marquis mais cela ne faisait rien, ces dances etaient charmantes.»

Denna icke alltför ovanliga händelse i en kvinnas liv har det kostat en del besvär att inarbeta i romanens givna plan. Det hör till dess ursprungliga anläggning, att Börjes och Mariannes äktenskapliga samliv förflyter utan stora fester. Hon har velat öppna umgänge med ett par adelsfamiljer i trakten, men den enkle och ståndsmedvetne Börje har sagt nej. Några husmödrar av anspråkslösare extraktion ha omvänt blivit den charmanta unga frun för tråkiga. Bokens enda bal utspelas under förlovningstiden, och mycket riktigt åtföljes den av de första svaga ansatserna till svartsjuka — dock icke gentemot Pål, som ännu icke uppträtt på skådebanan. Börje chockeras av sin fästmöds överdådiga och utmanande toalett:

Hon var klädd i blekblått storblommigt siden, i sammansättning med mörkblått sammet. Livet slöt fast åt figuren och liknade ett harnesk. Över axeln rundade det sig upp mot halsen, men var öppet i en lång snibb ned på ryggen och likaså framme. Av ärm fanns icke ett spår. Tvärtom, det var uppringat så att hela axeln blev blottad och visade sin rundning helt upp över leden. Ringningen var endast kantad med en chenillesnodd, vilken satt så stramt åt, att den nästan skar ned i hullet. Varken vid axeln eller kring halsen syntes en skymt av linne, och man fick ett intryck av att det icke fanns något under klänningen, utan att den vilade på hennes nakna kropp.

Det hjälpte lika litet att underkjolar frasade, som att det under släpet skymtade fram ett krus av vita garneringar; det fanns alltid kvar denna hals och dessa armar, som, genom sin oförmedlade kontrast mot denna mörka sammet, fingo ett utseende av stötande nakenhet.

Marianne hade kort hals och något höga skuldror; man kunde genom den snibbformiga ringningen se deras fina form. Det var omöjligt annat än ge akt på denna vackra nacke, med dess fria hårfäste, därifrån en skuggning av fjunblont hår lopp nedåt halsen och förtunnades — en hals, som i sin varma vithet gav intrycket av att vara belagd med ett stoft av omärkligt frömjöl. Ingenting skulle bättre

än sammetens djupa ton framhållit detta. Det hela väckte föreställningen om något på en gång moget och oberört, som hos stora, mjuka penséer.

Börje fann henne så vacker att andan kunde förgå honom. Men på samma gång sårades han av dräktens oblyghet. Det var som om man framdragit hans innersta känsloliv till allmänhetens beskådande. Han kände sig plötsligt nykter, men med skammen efter ett rus (s. 60).

Sådana voro hans intryck när han hjälpt henne av med kappan ute i tamburen. De återkomma i balsalen. Han dansar själv det minsta möjliga, men han njuter av att se sin fästmö dansa. Dock är njutningen inte ogrumlad:

Han satt och såg på Marianne. Det låg någonting dämpat över hennes glädje, det var som om hon icke vårdat sig om eller icke orkat med att vara så livligt munter som de andra unga flickorna. Men Börje fann detta mycket vackrare. Han tyckte att allt vad Marianne tog sig till var vackert. Och nu, då han såg henne så där på avstånd, nu stötte det honom mindre med hennes nakna axlar och att man såg ryggen långt ned i en snibb. Endast ibland kunde han haja till, när han såg en blick stryka över dessa mjuka axlar och armar; men det var icke svartsjuka, det var endast ett blixtnabbt begär att kunna slå en kapp omkring henne, så att hon icke skulle vara så blottad (s. 64).

Marianne har lovat honom en pratstund ute i växthuset bredvid balsalen under en dans. Där smeker hon bort hans lilla missnöje:

Det fanns en liten soffa bakom ett pyramidformigt blomsterbord. Hon kastade sig ned i den, och Börje tog plats bredvid.

— Du blev bestämt ond på någonting i jäns, sade hon. Hennes ögon blevo litet röda i kanterna, som om hon gråtit, och den nervösa munnen krökte sig av en klemig liten förebråelse. Hon satt och såg ned under det hon nöp i solfjäderns plymgarnityr.

Där hade hon det igen, i sina rörelser, i hela sitt väsende; detta, som kunde förvrída huvudet på honom.

— Jag blev icke ond, sade han lågt. Det var som om hans blod runnit till hjärtat med en enda stöt av rusig lycka.

Stämningen från denna bal har nu på ett sinnrikt men ganska långsökt sätt begagnats i förhållandet mellan Marianne och Pål. Någon bal kunna de, som jag redan anmärkt, inte få delta i tillsammans. Men när Pål installerat sig med egna möbler och konstskatter i en flygelbyggnad på Börjes gård och bjuder sitt värdfolk att bese hans

arrangemang, får Marianne infallet att klä sig i stor toalett. Det blir den nyss beskrivna balklänningen. Det är ett lustigt exempel på inbillningens logik, eller inbillningens realism, när Ernst Ahlgren låter sin hjältinnas stämning utmynna i känslan av maskeradupptåg — Qvillfeldts bal var ju en maskeradbal —:

Marianne var klädd i samma dräkt som hon burit på Follmerska balen. Hon hade icke begagnat den sedan, och den var fullkomligt som ny. Det var också i medvetandet om hur väl den klädde henne som hon tagit den på; det skulle kanhända icke under hela vintern komma något annat tillfälle att visa den. Men hur det var, så smakade det hela för mycket av maskeradupptåg och för litet av verklig glädje. Marianne kände sig icke väl med sina nakna armar och bara hals (s. 189).

Marianne känner omedelbart sitt extravaganta koketteri förfelat.

Det är på helt andra vägar hon når in till Pål. Deras förhållande utvecklas under stilla stunder, mitt i Börjes vardagliga vaneliv. En av Börjes vanor är att få ett parti schack. Han har dittills förgäves försökt intressera sin unga lättjefulla hustru för det tankekrävande spelet. Sedan Pål blivit hans motspelare, är det annorlunda:

Timmarna efter kvällsmaten förgingo nästan alltid under schackstrider mellan de båda vännerna. Marianne talade varken om hur idiotiskt det såg ut eller vände sig bort. Tvärtom satt hon alltid i soffan bredvid Börje, med intresse följande krigslyckan.

— Det lilla odjuret vill sitta och lära av dig, tills hon kan göra mig matt, hon med, sade Börje, men det ska vi bli två om.

För det mesta tänkte han emellertid varken på Marianne eller någon annan, så fort han kommit in i spelet. Med händerna begravda i sitt hår och blicken fäst på schackbrädet kunde han sitta en hel kvart och fundera över ett förestående drag, övervägande alla dess konsekvenser. Men han var alltför van vid den gamle apotekarens enkla taktik, och den nye motspelarens mångsidighet gäckade hans ansträngningar.

Pål Sandell var ingen passionerad spelare; han var en blaserad sådan — överskådade ställningen med en blick, var genast färdig med sitt drag och behövde aldrig oroa sig över motspelarens planer, vilka lågo i öppen dag för honom. Men han visade sig aldrig otålig över Börjes betänketider.

— Du biter dig fast i dina egna beräkningar, så att du glömmar mina, sade han blott med ett medlidsamt småleende, då Börje trots sin betänksamhet drog rakt i fördärvet.

— Men jag skall göra dig matt, ta mig f-n ska jag inte göra dig matt! lovade Börje med sin istadigaste seghet.

Och så kunde Pål sitta där lika tålig igen, tillbakalutad i stolen, med ögonen följande Mariannes händer, medan hon arbetade på något broderi eller dylikt.

Det var en kväll, strax efter jul. Börje satt i soffan med arm-bågarna på bordet, huvudet mellan händerna och blicken på schackbrädet; bredvid honom Marianne, sysselsatt med sitt arbete, och mitt emot honom Pål, vårdslöst på sidan av stolen, med armen över dess ryggstöd, huvudet tillbakakastat och pannan i handen, så att ögonen lågo i skugga. Skenet från taklampan föll bjärt och klart över gruppen. Ingen sade något. Börje satt och tänkte.

Pål rökte en av sina cigarretter, långsamt, i njutningsrika drag. Då och då lyfte han handen, tog cigarretten mellan fingrarna och lät röken glida fram mellan sina saftröda, halvöppna läppar lik den finaste strimma av ett blåaktigt töcken. Han hade ingenting annat att göra än att betrakta Marianne.

Det hade blivit henne en vana att känna hans blick; den generade henne icke mer. Ibland strök en doft av cigarretten henne förbi, lätt som en andedräkt. Hon älskade den. Den kom hans närhet att bli så ett med den luft hon andades, gjorde den så påtaglig, svepte henne i en allt genomträngande, dämpad lycka.

En gång såg hon upp, snabbt, liksom i smyg. Det var när han gjorde sitt drag. Hon följde rörelsen av hans hand — denna smala musikhand, smidig och stark i all sin slapphet. Ansiktet vågade hon sällan betrakta — men händerna! Hon avgudade dem (s. 233 f.).

Scenen bär det upplevdas äkthetsmärke. Blott skulle man vilja anmärka, att glimtarna av schackspelspsykologi överskrida en för själva spelet likgiltig åskådares sakkunskap och att Mariannes nya och envisa roll som tredjeman i det exklusiva tvåmanspelet borde ha väckt den allra godtrognaste äkta mans misstankar. Det visar sig också, att författarinnan, bunden av sin hjältinnas i ett äldre kapitel ådagalagda och för hennes karaktär betecknande indolens, här gjort sitt enda avsteg från verkligheten. Ty verkligheten bakom romanens schackspelsflirt avslöjas i ett par almanacksanteckningar från Quillfeldtstiden. Ernst Ahlgren har, olik sin loja romanhjältinna, själv spelat schack. Som motspelare åt husets trägne gäst har hon ostört kunnat möta och suga upp hans blickar: »Herr Q. var här till middag. Vi spelade schack.» (1 januari 1878.) »1 parti schack, som jag vann. Den gamla blicken!!! Oh joy!!!» (20 juli 1880).

Sådana stunder av tyst meddelelse bevarar dagboken flera. »Vi sutto omkring brasan mycket länge», lyder en notis 4 januari 1878

under samvaron med Quillfeldt. — Pål och Marianne, som »båda voro frusna och båda tyckte om värme» (s. 208), utveckla skymningsstunderna vid brasan i Mariannes rum till en ren kult — eldsdyrkan kallar Börje den.

Musiken var ett annat föreningsband i verkligheten såväl som i romanen. Pål spelar för Marianne efter gehör melodier »genomvävda av hans minnen». Dessemellan berättar han, sittande kvar vid pianot, och »då föreföll det henne som hade skymningen endast varit en kappan han slagit omkring henne, medan han förde henne genom vindlande mörka gångar, tills han plötsligt slog kappan åt sidan och hon såg framför sig detta brokiga liv några minuter — det var som att leva sig in i hans förflutna» (s. 208). — Det är vackert, ovanligt poetiskt hos en realist som Ernst Ahlgren. Men som det ofta händer är hennes dagboks osökta uttryck i sin omedelbarhet långt intensivare och mycket mer gripande. Hennes våldsamma naturs behov av gränslös hängivenhet har sällan tagit sig ett så rörande uttryck som i följande rader på halvlitterär engelska: I could behold a wellknown face at the side of the piano, when that face is kind the world is bright; I can wish no more: I am happy (27 nov. 1878).

Hur mycket en blick kan säga är ett älsklingstema i romanen. Längst går bikten i schackspelsepisoden, som jag förut citerat. Fortsättningen lyder:

Nu kunde tiden få stå stilla. Nu fanns det intet att längta efter, intet att sakna, intet att åtrå. Nu fanns det ingen framtid, intet förflutet — ingenting annat än detta enda, som uppslök allt, allt annat. Att tänka sig en tid efter denna skulle varit helgerån. Det fanns blott detta nu. Ögonblicket! Hon förstod honom som aldrig förr. Och vad var hela världen emot det, att han satt där mittemot henne — att hon skulle se honom i morgon, i övermorgon, alla dagar! Det var nog, det var övernog!

I tystnad . . . oberört av ord . . . Å, det var för detta hon älskade honom; för detta som gav honom kvinnans tillbakadragenhet, detta noli me tangeri! Hon kände det alltid som skulle han spritta tillbaka för hennes vidrörande. När han tog henne i hand var det på ett motvilligt sätt, mjukt, lätt — en smekning, som knappt snudade vid. Det var en osäkerhet, en känslighet, som skulle en enda skiftning i själslivet kunna ge en elektrisk stöt.

Man kallar det kärlek och gifter sig på det, ljudet genom hennes minne med hans uttrycksfulla röst . . . Kärlek? Å, det ordet var plumpet och grovt. Det fanns inte ord för detta.

Hennes ögon höjde sig med en långsam blick, som hon ville göra lugn. Men på den väg, den hade att gå, möttes den av en annan, som funnits där länge. En bindande, snärjande blick ur bruna, långsläpiga ögon, i vilka glansdagern simmade som mellan två svarta tuschstreck — halvöppna ögon, som vidgade sig och uppsögo hennes blick, som en kvicksilverkula uppsuger den andra.

Det hade skett utan en rörelse, utan en ändring i dragen. Det hade kommit som en kvävande, njutningsrik skrämsel, det var att gå på hemliga, brottliga vägar, bekänna och ingenting säga, skänka och ingenting medgiva. Hon skulle velat vända bort sina ögon, men hon kunde det icke, han höll dem kvar med våld, tvingade hela hennes varelse att gå upp i dem och ge sig hän. Hon kände hur de förlorade sin motståndskraft, hur de blevo djupa, brännande, lidelsefulla som hans.

Det var att förtäras och förtära; det fanns varken tid eller rum (s. 235 f.).

Det finns en liten detalj, som ställer den erotiska lyrismen på fast mark. De båda hemligt älskandes blickar ha mötts, heter det, »utan en rörelse, utan en ändring i dragen».

Den som skrivit dessa ord har själv haft övning i varmt ögonspråk mitt i en kallt behärskad mimik, och spänningen att bli upptäckt har för henne varit större än för Börjes bortskämda maka. Dagboken 31 juli och 1 augusti 1880 berättar om förebräelser för sådant: »Tal om komedier, miner och ögonspråk, jag blef rysligt ond. Sade att man kan spela komedi och förändra uttryck med ögonen utan att behöfva förändra en min för öfrigt». Dagen efter har motpartens vrede lagt sig: »Jag var elak, man förklarar slutligen, att man ej menat illa med det som yttrats om ögonen».

Från en så handgriplig ögonflirt är steget kort till den bokstavliga beröringen. Handtryckningen är en stulen njutning, som William Quillfeldts beundrarinna icke försummat att föreviga i sin skygga kärleks minnesbok. Sedan hon ena dagen haft »ett långt uppriktigt samspråk på tu man hand vid schackbrädet», har hon den följande fått ett nytt sympatibevis, som kommer henne att utbrista: »Hvilken bestämd handtryckning! Varm och markerad» (15, 16 aug. 1880). Vid midsommar samma år utspelades mellan de båda en regelrätt romantisk kärleksscen med blomsterspråk och händers eldiga möte: »En förstulen skänk af en förgätmigej. En varm hand som lades öfver min midt för de andras näsa» (24 juni 1880).

Mariannes och Påls långsamt stigande förälskelse har också den lidelsefulla handtryckningen som ett stadium.

Hon såg allvarligt på honom utan att svara. Hennes bara hand och nakna handled tecknade sig så rund och vit mot allt detta djupa kaschmir, vars rika veck hon sammanhöll över bröstet. Och nu kunde han icke annat än ge henne rätt: denna arm var att bli tokig i.

Det var så sent att han endast kunde stanna helt kort. Marianne hade ställt sig i skuggan borta vid kakelugnen; herrarna gingo språkande fram och tillbaka på golvet.

När Pål sade god natt och tog henne i hand, lät han med en hastig rörelse sin hand glida upp över handleden och ett ögonblick omsluta denna svala, mjuka kvinnoarm med ett brännande hett tag (s. 245).

När Ernst Ahlgren på ett annat ställe skriver: »icke så att de läto några bestämda handlingar komma sig till last, om man icke räknar denna telegraf av tysta handtryckningar och talande blickar», så har hon för sina romanfigurer dragit den gräns mellan tillåtet och otillåtet, som hon synes för egen del ha respekterat under Quillfeldtsförälskelsens tid. Bekännelserna i almanackan gå i varje fall icke längre.

Victoria Benedictsson har icke dolt för sig och ej heller för sin känslas föremål, att hennes känsla varit kärlek. Hon har icke ens dolt, att hon skulle ha velat bli hans: »How I undergo torture. If he is true as much as me. I will have him if I but could» (26 apr. 1878).

Men då hon sett sig oåterkalleligen instängd i sitt omaka äktenskap, har hon velat efterleva lag och sed. Att försakelsen kostat henne själsstrider, vittnar ett annat dagboksblad från samma vår ännu tydligare om: »Blef nästan tvehåge, huruvida 'our friendship' är en ren olycka för mig eller en ren lycka. *Ren* är den» (6 maj 1878).

Quillfeldt synes icke ha haft alltför svårt att finna sig i denna form av erotiskt svärmeri. Ett par episoder — till vilka jag återkommer — kunde möjligen tydas som besvikelse från hans sida, men andra och tydligare göra det troligt att just han angivit tonen för det platonska svärmeriet. Två dagar efter hennes försäkran om »ren» kärlek har han talat om »friendship, fidelity and *precaution*» (7 maj 1878) och ett halvår senare vill han vara hennes bror (8 dec. 1878: a few lines that made me *very* happy; he declares himself as my brother, and of course he is.)

Det har funnits ögonblick, då hon av sin resignerande vänskap känt sig få nya krafter att bära sitt olyckliga äktenskaps börda.

När Quillfeldt sommaren 1879 för en längre tid rest från Hörby, får sammanflätningen av svärmeriet för vännen och troheten mot mannen ett fullkomligt paradoxalt uttryck: »What a good husband I have! I will love him, *for he loves my brother*» (23 juli).

Man återfinner alla dessa stämmingslägen hos Marianne, förstärkta och renodlade. För att börja med det sista draget — de båda männens vänskap och dess återverkan på kvinnan mellan dem —, så är upplysningen, att Christian Benedictsson »älskade» William Quillfeldt, unik i dagboken, som oftare betygar svartsjuka dem emellan. Desto viktigare och rikare utbildat är detta motiv i romanen. Den första och länge enda presentationen av Pål är Börjes berättelser om sin till kärlek gränsande tillgivenhet och beundran för barndomsvännen. När så den mycket omtalade plötsligt uppenbarar sig, är Börje glad och stolt att vännen och hustrun trivas med varandra; därav hans sagolika godtrogenhet mot dem. Men Pål är ej heller kall mot den trogne vännen. Han återgäldar hans beundran. Det är genom Pål, som Marianne får höra något om hennes mans vackra ställning till sin präktiga mor (s. 228 f.) och han, den förfinade världsmedborgaren, öppnar den tyckmyckna stadsdamens ögon för att hennes bondske man kan vara annat än obetydlig (s. 231). Den svage Pål imponeras inte minst av Börjes fysiska styrka och njuter av att låta Marianne se prov på den. »Så kom det sig, att mycket, som förut stött Marianne tillbaka som ofint, det beundrade hon nu, därför att Pål gjorde det» (s. 206).

Pål är i sådana stunder så litet en förförare, att man snarare kunde ha lust att kalla honom en uppfostrare. Han liknar däri Quillfeldt.

Till och med de antydningar, som almanacksanteckningarna giva om tillrättavisningar av denne gentemot väninnan — när han som vi sett talar om trohet och försiktighet — äro fylligt och tydligt utförda i romanen. Det är, med författarinnans åsikter om tillåtligt svärmeri, ingen inkonsekvens, att efter blickar av den mest lågande dyrkan — dock följda av blygsel — försäkringar om platoniskt samförstånd bytas mellan de hemligt älskande:

»Det finns ting, som man aldrig talar om, Marianne, ... fru Marianne», avbryter Pål, när hon haft en kärleksförklaring på tungan. Och den tillrättavisade är läraaktig:

»Marianne var överlycklig. Fanns det någonting i världen annat än detta, som ingen av dem skulle nämna, och som båda kände bättre än om de talat volymer» (s. 238 f.).

Sådan vi läsa romanen äro dessa reaktioner led i en raffinerad förförelse, men de skulle också kunna leda åt alldeles motsatt håll. Påls och Mariannes böjelse skulle ha kunnat stanna vid de oskyldiga, behärskade yttringar, vi hittills samlat, och därur skulle ha kunnat växa fram, eggad av Påls beundran för Börje, en ny medvetnare och djupare tillgivenhet hos Marianne för hennes make. Om utgången från början varit tänkt så, skulle romanintrigens förlopp ha varit fullkomligt kongruent med den upplevelse, som visats vara dess stoff. Ty vinsten av förhållandet till Bill har Ernst Ahlgren trots sig kunna summera så, att hon av honom fått den stärkande vissheten om en mans tro på en kvinnas dygd. Det är alldeles tydligt — och påpekat av Linder (s. 36) — att Quillfeldt åsyftas, då Ernst Ahlgren i sitt brev till Bäckström efter deras sammanträffande bestraffar dennes, som det förefaller, en smula närgångna nedlåtenhet mot den litterata skånskan:

Ni tror att man där nere i Skåne lever »mossans lugna liv på hällen», men även där kan man någon gång i ett par klara, ärliga ögon läsa sagan om en kärlek som är dömd till döden, om man kan se det *lugnt*, det blir en annan sak. Man har någon gång sett, hur en kraftfull man kämpat för att tum för tum erövra herraväldet över sig själv och mig syntes som liknade detta skådespel mera »ekens strid mot stormen» än mossans lugna liv. Där nere har jag sett, hur en kosmopolit, en »ateist», en »farlig person» allt detta oaktagligt trodde på renheten i ett kvinnohjärta, och hur detta kvinnohjärta blev mera förädlad genom fritänkarens tillit än av alla moralpredikanters värtalighet. (Dagboksblad I, s. 111).

Quillfeldts ateism har säkerligen varit värd sitt citationstecken; någon litterärt eller filosofiskt avancerad ande har den farlige kosmopoliten knappast varit. Dagboken redovisar hans och Ernst Ahlgrens gemensamma läsning. Runeberg tar stor plats däri, och man torde komma sanningen ganska nära, om man placerar Quillfeldts fritänkeri på samma plan som Döbelns i Runebergs dikt. Han har varit idealist, och hans erotiska ofarlighet intygas som vi sett av dagboken.

I den anteckning sommaren 1886, där minnet av Quillfeldt dyker upp, kallas han naiv och olitterär. Ernst Ahlgren känner sig numera längre kommen och ställer mot sitt förflutnas idol den man, som varit hennes kamrat på vägen mot beläsenhet och medvetenhet, Axel Lundegård. Men innerst höll hon fast vid Quillfeldtstidens idéer.

Man missförstår Ernst Ahlgren och hela hennes gärning, om man tror, att hon ännu så sent som 1886 verkligen tillägnat sig åttitalets naturalistiska livssyn. Hennes tankeliv såväl som hennes diktideal var ännu i allt väsentligt förättistiskt. Jag kan icke här visa detta i stort. Men hela denna motsättning är koncentrerad i den envisa tvekamp hon just dessa månader förde med Lundegård. Han predikade sexuell promiskuitet och hon kände sig bortstött därav. Hon har velat avlocka honom ett medgivande, att renhet och trohet kunde vara värdefulla egenskaper, åtminstone hos kvinnan. I ett brev 7 maj om Lundegårds syster Sofi och hennes sätt att ta hånet mot brodern för hans polygamipropaganda skriver Ernst Ahlgren:

Det ligger någonting förunderligt rent, jag skulle vilja säga heligt i en ung människosjäl, som står i begrepp att från barndomen övergå till ett fullare medvetande. Jag tycker det är något av sommardagning, när solen skall gå upp — en halvdager med ständiga skiftningar och snabba övergångar. Sinnet har på en gång sprödhet och mjukhet, det böjer sig emot någonting, söker något att stödja sig vid. Jag undrar om man skall vara kvinna för att känna den där skynten av — jag vill icke säga ansvarighet, ty ordet är för tungt — jag menar en känsla av, att man borde vara bättre än man är, vara sann och god ända ned i sitt innersta, för att vara värd bara det minsta lilla grand av den tillit en sådan vaknande själ har att ge. Säger du som du sade en gång du läste i min stora bok? »Idealist.» — Känner du då ingenting själv av allt det där? Nej, inte så — det kan jag nog tänka, ty naturen har väl givit oss något för oss ensamma, därför att den skulle få mödrar åt det, som skall växa upp. (Dagboksblad II, s. 95).

Det är som man ser en vädjan i den allra finaste form till Lundegård att erkänna ideella värden och moraliskt ansvar. Inte för ro skull känner brevskriverskan svaret hänga i luften: idealist.

Idealistisk i sin grundsyn är också en analys av sina känslor för Lundegård, som hon 17 juni nedskriver i Stora boken, och som vidgas till en hel äktenskapsuppfattning. Med många om och men och med i formen ganska naturalistiska vändningar deklarerar Ernst Ahlgren här dels att hon av ett verkligt äktenskap fordrar trohet både i tankar, ord och gärningar, och dels att hon till och med av ett sådant skenäktenskap som sitt eget kräver trohet i gärningar:

Så länge Axel var hemma den här gången var jag alldeles fri från min fruktan att jag skulle misstänkas (av honom själv, ty det

är det enda jag skulle bry mig om) för att vara kär i honom. Icke som skulle det i och för sig själv synas mig som något farligt att jag bleve en smula förälskad, om jag vore ung nog och frisk nog till det. Ty känslan i och för sig är för mig ingenting att blygas över, och jag är alltför självbehärskad för att låta den draga åstad med mig längre än jag själv vill. Men det skulle då ovillkorligen vara någon som vore min jämnårige eller också äldre än jag. Det naturvidriga i att en gammal kvinna förälskar sig i en ung man, skulle i och för sig själv vara ett starkt skydd nog, även om icke sjukdomen — som fallet är — kommit mig att kroppsligt känna mig som en fullkomligt könlös varelse.

Och det som är mig själv naturvidrigt, det är det mig också vidrigt att bli misstänkt för. Det är det som gör mig rädd att Axel skall tro mig vara kär i honom. Ingenting annat. Jag ser ingenting förfärligt i att en människa är kär, när det bara är naturligt. Att en kvinna, som lever i äktenskap med en man, blir kär i en annan, det är onatur, det är vidrigt. Men jag lever icke i äktenskap. Den juridiska lagen betraktar mig visserligen både som medlem i statskyrkan och som gift hustru. Men i själva verket är jag ingen av delarna. Jag bryter i ingen yttre handling emot den borgerliga lagen, och mer har en borgerlig lag icke rätt att fordra av mig. För mitt själs- och känsloliv gälla inga andra lagar än mitt eget medvetande och min egen natur. Om jag ginge till nattvarden, då var detta en handling, varigenom jag skulle erkänna och gilla statskyrkans dogmer, därför gör jag det icke, och känner mig fri i min vilja. Om jag tillstodde min man några av en äkta mans rättigheter över min person, så skulle även detta ålägga mig vissa inre förpliktelser, och jag skulle icke anse mig fri i mitt sinne.

Men nu är jag det.

Statskyrkan fordrar blott att jag icke offentligt smädar henne, min kvasiäktaman att jag icke ställer till skandal. Båda delarna kan jag gå in på. Och det är ett av båda parterna taget fördrag så gott som något annat. I allt där jag icke bryter fördraget är jag alldeles fri. Således i mitt tanke- och känsloliv. (Dagboksblad II, s. 114 f.)

Denna klara självuppgörelse upplyser om mycket, och den är ju i själva verket en uppgörelse med Lundegård.

Att kärlek i betydelsen fysiskt sexuellt begär mellan en yngre man och en äldre gift kvinna var oförsvarligt, det medgav hon både från idealistisk och naturalistisk synpunkt. Men fanns det ej en högre, andlig känsla, som de kunde hysa och hade rätt att hysa för varandra, likgiltigt vad den kallades, kärlek eller vänskap? Quillfeldt hade erkänt det och kunnat tala med henne om kärlek utan att förnedra henne. Det är därför minnet av denne vaknar och ger scen efter scen åt den roman hon har för händer. Annorlunda

var det med Lundegård. Hans naturalistiska åskådning såväl som hans personliga inställning förbjöd honom att erkänna andra relationer till en kvinna än å ena sidan kyligt intellektuellt samarbete, å andra sidan sexuellt samliv. Ett mellanting var han nästan tvingad att förneka. Var han oförbätterlig eller skulle han kunna omvändas?

Hur många gånger hon än sagt sig, att hans uppförande mot henne vittnade om kall likgiltighet, har hon ej tröttnat att begära nya bevis på likgiltigheten — eller helst på motsatsen.

Ett otvetydigt svar har hon äntligen fått, när hon i augusti träffade sin kallsinnige vän i ny miljö.

I början av augusti besökte hon Mathilda Kruse på Vetteryd strax intill Hörby och såg där Ola Hansson samt Axel Lundegård — hon hade, som ett brev 1 augusti visar, rest egentligen för att träffa honom.

Vilken betydelse denna samvaro fick för Ernst Ahlgren och den roman hon just hade för händer, har redan Böök uppmärksammat och Linder i detalj undersökt. Långt kraftigare än under Stockholmsbesöket reagerade hon nu mot vad hon kände som överkultur. Hon hade onekligen mer skäl därtill än förut, eftersom hon nu fann sig öga mot öga med medvetna apostlar för det nyaste litteraturmodet, sekelslutsdekadensen. Vad hon sett och känt återspelas direkt i utformningen av Pål Sandells gestalt. Jag skall icke här ingå på frågan, vilka personer som fått släppa till sitt skinn åt gestalten — jag är t. ex. benägen att med Böök mot Linder alltjämt räkna med en tribut från Ola Hansson — ej heller skall jag sysselsätta mig med den konstnärligt intressanta frågan, hur olika drag från olika personer sammansmälts — t. ex. hur Stella Kleves ögon à la »katt i solsken» aktualiserat minnet av Esmanns reptilögon och tillsammans med dem smälts in i Påls signalement. Men det är för min undersökning av största vikt att söka svar på frågan, varför Ernst Ahlgrens reaktion mot det trötta sällskapet blev så utomordentligt starkt affektbetonad. Den mest renodlat överförfinade i gruppen var utan tvivel Stella Kleve. Men när Ernst Ahlgren yttrar sig om henne ensam, sker det alltid i en säkerligen välgrundad ton av den starkare personlighetens nedlåtenhet mot den svagare. Det som bragt henne i uppror, är Lundegårds solidaritet med de nonchalanta esteterna. Med en bitter klarhet som aldrig förr har hon i denna belysning sett klyftan mellan

sig och honom, och man säger knappt för mycket, om man kallar hennes aversion mot hans och Stella Kleves samstämmighet helt enkelt för svartsjuka. Lundegård har inför den unga mondäna damen talat om Ernst Ahlgrens brist på självkänsla, och den kvinnliga motparten har sekunderat med ett i hennes mun ganska tve tydligt beröm åt den halvgamla postmästarfrun för frihet från tillgjordhet:

»Ernst Ahlgren skriver brev ibland» — sade han, vänd till Stella Kleve. — »Ja, brev sådana att man alldeles kan förvåna sig. Det är den allra ofattligaste brist på självkänsla, Jag skall aldrig lära mig förstå det.»

»Om du kände mitt föregående liv skulle du förstå.»

»Det vore mig omöjligt ändå.»

»Det fanns en tid då du tog det för tillgjordhet, men det gör du väl inte nu?»

»Nej, men det är alldeles barockt sådana brev du kan skriva.»

»Nej, för tillgjordhet kan man då aldrig beskylla Ernst Ahlgren», sade Stella Kleve med sin mjuka, något beskyddande röst. (9 aug., Dagboksblad II, s. 138.)

Efteråt har det slagit Ernst Ahlgren, att Lundegårds ord kunde haft en skymflig undermening. Hon har råkat i fullkomligt raseri, en försmädd och hånad förälskads raseri. Det är beskrivet i Stora boken med en åskådlighet, som gör stället till ett psykologiskt dokument av värde. Svartsjukans sensationer, rent fysiska sensationer, beskrivas med den förunderliga iakttagande kyla, som Ernst Ahlgren synes ha kunnat förena med de allra hetaste känsloupplevelser:

På natten, medan jag gick och klädde av mig, kommo dessa ord för mig igen. Jag hade fattat dem så enkelt då jag hörde dem. Jag trodde att han endast menade att jag som författare saknar självkänsla, att jag aldrig själv vet att uppskatta ett arbete förrän erkännandet kommit till mig utifrån. Men så slog det mig med ens att han talat om denna frånvaro av självkänsla icke allenast i sammanhang med mitt litterära arbete, utan även i samma andedrag han nämnt mina brev. Det kunde hända, att hans ord hade avseende på människan — på mitt privatliv och mina handlingar — icke på mitt författarskap och min konstnärliga uppfattning. Den tanken träffade mig som en blytt. Jag tvärstannade på golvet som om jag icke kunnat röra en lem. Kroppen blev liksom död och borta, så intensivt levde hjärnan. Om jag genom ett under blivit till en saltstod, skulle jag stått på det sättet, i samma ställning som jag stannat, utan att en enda muskel

slaknade och föll i vila — spänd, orörlig — med blodet i rasande fart sjudande genom alla ådror. Var detta ännu ett slag åt hunden? Mina ögon hade ingen blick. Hela min livsverksamhet var inåtvänd, riktad endast på dessa ord, vars gåta jag ville tyda, men som blev mig olöslig. Menade han, att den som kan svara på hans hårda ord med min ödmjuka vänlighet icke har självkänsla. Ville han säga, att dessa hans ord icke voro förhastade och att min vänlighet därför var den feges undfallenhet? Menade han, att det slag, som föll i mitt ansikte, icke träffade i misshugg, utan var välriktat och att det därför endast kunde vara en människa utan självkänsla som icke vände ryggen och gick bort för alltid? Hur *kunde* jag veta vad han menade! Han säger det aldrig, aldrig. Harmen paralyserade mig och inunder lopp förbittringen sjudande het. Jag blev kall och jag blev varm och alltjämt stod jag nitad vid detta ställe. Varför kan jag aldrig komma ur denna ovisshet. Varför kan det icke bli slut på denna hårdnackade strid mellan mitt agg och min tillgivenhet? Klarhet i vad han menar, och segern skall icke vara oavgjord en minut!!! — — — Grubblande återtog jag mina toalettbestyr, som frånvarande gick jag till sängs och grubblade ännu sedan jag släckt mitt ljus. (Dagboksblad II, s. 139.)

Följande dag reste Lundegård utan att ha fått höra den fråga, som svävade på Ernst Ahlgrens läppar, om han ringaktade henne. Hon förmådde ej följa honom till stationen, och hennes »avsked var stelt». Medan de andra gå med honom, sitter hon hemma, avvisar en visit, grubblar på fler ord, som fällts och skulle kunna vara förstuckna förolämpningar, och grips på nytt av ett ursinne så starkt att hon ej kan stanna i Stella Kleves »komfortabla rum» utan går ut för att andas fri luft. Hennes motvilja har nu tagit en annan form, hon tror sig ringaktad som underklass, men hon återkommer till sist till det som egentligen upprör henne, Lundegårds likgiltighet och hans cyniska åsikter om kärleken:

Och jag satt där länge ensam med mina egna tankar. Först hade jag läst Stella Kleves »Vid Beau Rivage», denna blodlösa dikt om silkesstrumpor och toalettfärger — den kvinnliga fåfängan tagen i akvarell med glänsande, manierad virtuositet. Och det fanns kött och blod nog inom min benrangelskepnad för att kunna uppresa sig mot denna dådlöshetens uppfattning av mänskligt liv. Jag satt och såg mig omkring i detta rum, som icke var rikt emot vad jag sett men rikt emot vad jag äger, jag såg in i sängkammaren med den vinröda ampeln i taket och med silverstakar på toalettbordet. Jag tänkte på yttrandet: »Ernst Ahlgren hyser en viss inbillning om att höra till underklassen.» — Ja, jag gör det. Jag kan ej misstaga mig därom. — När jag satt ensam i detta hemtrevliga, komfortabla rum, var det icke välbefinnande jag erfor. Det var hat.

Det bröt in över mig detta yttrande: »Jag vet inte, hur man kan komma att tala med en pigga.» Det bröt in över mig tusen små bagateller, som överklassen tror, att jag icke märker: — ringaktning för det jag är fattig, ringaktning därför, att jag aldrig levat i societeten, ringaktning därför, att varken stat eller enskild bekostat mina studier, utan jag som en hungrig hund måst gå snokande omkring och slicka upp mina smulor. Det bröt in över mig som en stor, salt våg, vilken med detsamma den sköljer över en lyfter en högre. Lyft mig, salta våg! — Jag är icke rädd för dig. Lyft mig, jag har kraft nog att bana mig väg!

Och tankarna vältra sig stormande i mitt inre; jag måste ut, jag måste ha luft. Jag smög mig ut i förstugan, jag kastade på mig och hastade utåt vägen. Jag behövde någon att tala till i denna stora öde tomhet. Jag har ingen kamrat mer!

Jag skyndade utåt vägen, långt, långt bort, och i en skogsbacke kastade jag mig på den brantaste sluttningen, där solen brände och hasseln stod lugnande omkring. Och jag hade dig, stora bok, ty det låg papper och blyerts i min resväska. På torra löv och trädrötter satt jag. Här kände jag mig mer hemmastadd än i salongen, ty:

Jag hatar dem! Jag hatar dessa förfningens apostlar. Bort härifrån! Bröstat häver sig i en sugande, törstande längtan efter mitt arbete, min tarvlighet, min instängdhet. Jag hatar den flirtationsdrift som man endast förmår hålla varm genom att bädda ned den lik en kaffeflaska i sin korg. Jag avskyr den slapphet, som tager till att dyrka klutarna därför, att den icke har förmågan att älska människan, som finns inunder. Jag hatar den diktkonst, som gjort till sin hela uppgift att förhärliga manufakturvaror och modistpynt. Jag avskyr den överretade sinnlighet, som till intet är nyttig i livet och som lever på flärd och tomma ord. Jag föraktar den feghet, som icke vågar älska det fula och som måste ljuga bort alla brister hos sig själv och andra. Mig är den vidrig, denna fantasiens lek med kastrerade känslor.

Jag förstår er ändå, I unga, märglösa stackare och jag känner medlidande med er! Men jag förklarar krig mot er sak — krig så länge jag kan föra en penna och tänka en tanke; strid med alla mina krafter, med hela tyngden av min energi.

Blinda barn, som därför att dina nerver icke äro starka nog att bära en ansvarighetskänsla, kastar all skuld på »samhället» — du som lik Hans Jæger, säger att samhället »snydt» dig på njutningar för det samhället låter dig få köpa dina njutningar genom ansträngande av egen kraft, när skall du få ögon upp för vilken välsignelse arbetet är? Skall du alltjämt stå på prästernas ståndpunkt och säga att det är syndens förbannelse? Tror du ännu att det ligger lycka i förfningens övermåttad? — Jag vet att du icke tror det. Men det är förnämt att vara blaserad, överförfinad och förmäten. Och därför — — —

Det känns som om hjärtrötterna krasande bändes upp ur mitt bröst, nu — när du går. — Ja, jag hör till litteraturens underklass.

Jag hör till dem, som äro skapade att arbeta, icke att njuta. Men för mig är arbetet mer än allt vad njutningen kan ge. Ja, gå! Jag vill icke hålla dig kvar. Ännu mindre vill jag följa dig på den väg du önskar gå. — Det ligger något storslaget, ödsligt i den tomhet, jag känner. Den ger plats för mitt arbete, som kan växa och vidga sig — den koncentrerade viljans långsamma arbete.

Det arbete hon talar om, är Fru Marianne. Redan ett par månader tidigare hade hon anat, att Lundegård skulle finna romanen tam. Likväl hade hon 29 juli bett honom kritisera den »på gamla kamratviset» och en av de första dagarna i augusti skickat honom dess sex första kapitel. Hans omdöme har knappast kunnat vara uppmuntrande, vi veta blott, att han funnit ett par bifigurer, Mariannes vräkiga bröder, bäst. Och när hon nu, i augusti, föresätter sig att på nytt ta i tu med romanen, har hon ej något hopp eller någon vilja att skriva Lundegård till lags. Tvärtom går hon till verket med full föresats att skriva mot honom, att kasta sig in i det krig hon dagen förut i sin ensamhet förklarat mot dekadans och immoralism. Åter hemma i Hörby antecknar hon 11 augusti:

Intet pjunk! Det som för mig är sanning är mig mera värt än hans intresse. Nu griper jag på nytt tag i »Fru Marianne». Framåt. (Dagboksblad II, s. 143).

Om jag ej misstar mig, är det första, hon efter krisen skrivit, en alldeles omedelbar, nästan barnslig hämnd för det översitteri, hon trott sig utsatt för från esteternas sida, och strykpojke i dikten har blivit en av de romanfigurer, som Lundegård funnit behag i.

12 augusti antecknar hon: »Skref om och ändrade början på 7de kap.» Jag har i början av denna studie sökt visa, att härmed menas retucheringen av den ursprungligen fristående novellen om en romanesk ung frus och en prosaisk lantmans hemliv. Men kapitlet innehåller dessutom ett intermezzo, som förutsätter romanhandlingen och även genom sin stämning skär sig mot den f. d. novellens lugnt humoristiska ton. Intermezzot handlar om Mariannes fina bröders besök hos sin rika men enkelt levande sväger. De installera sig med sina överklassvanor, och särskilt en av dem, Karl, retar Börje med sin lättja och sitt övermod. När Karl frekventerar traktens dansbana och utlåter sig försmädligt om den publik, han behagar nedlåta sig till, läxar Börje upp honom och säger sig unna honom

ett gott kok stryk av någon av fästmännen till de bondfickor, studenten roar sig med. Har Ernst Ahlgren medvetet eller omedvetet bestraffat Lundegårds Jægermoral med de tänkta örfilarna?

Börjes länge samlade förargelse mot den övermodiga gästen bryter ut, när denne en gång kallar kaffebrödet »bondskorpor». All den harm, som Ernst Ahlgren känt inför Stella Kleves lyxvanor och överklassfasoner, har hon låtit Börje slunga sin bortskämda svåger i ansiktet:

Med häftighet gick han förbi fönstren och kom in i rummet. — Han var alldeles blek under solbrännan, som blev gul i stället för brun.

Min herr svåger, sade han lågt och med en röst, som han sökte göra ironiskt lugn, men som skälvde av raseri, om det skulle finnas något i mitt ringa hus, som alltför mycket strider mot dina levnadsvanor, så ber jag dig för allt i världen inte för min skull lägga band på dig och stanna kvar.

Ingen av dem hade någonsin hört honom bryta ut på detta sätt. Den lugne Börje! Det tycktes som om hans ögon snurrade runt av vrede, och läpparna vitnade under skägget (s. 149).

De följande dagarna noteras tillkomsten av en rad episoder med Pål som hjälte. Flera omständigheter tyda på att författarinnan diktat ur djupet av sin indignation utan att låta sig ledas eller bindas av sin flera månader tidigare utstakade plan för romanen. Den som följt anteckningarna sedan februari från dag till dag eller vecka till vecka, är van vid att höra verket sakta utarbetas kapitel för kapitel. Nu låter det annorlunda. Det går i rasande tempo, det är icke alls tal om kapitel utan om enstaka episoder och dessa kallas betecknande nog oftast *scener*.

Den 13 augusti förmäler almanackan — man må lägga märke till notisen om arbetets fart —: »Skref raskt, hela dagen. Påls berättelse om sin far och sitt tidigare lif.» 14 augusti heter det: »Skref afskedsscenen mellan Pål och hans hustru.» 17 augusti: »Skref. Matti läste upp flirtationsscenerna mellan Pål och Marianne.»

Det är lätt att förstå det inre sambandet mellan dessa avsnitt i romanen. Just i dem äro koncentrerade de drag, som göra Pål till en sekelslutestet. I sin berättelse om sin far framställer han sig på en gång degenererad, deklasserad och lysten efter de njutningar hans påbrå inbjuder honom till men hans oäkta börd utestänger honom från. Genom sitt rika gifte öppnade Pål sig vägen in i världsmetropolernas och lyxsanatoriernas överhettade atmosfär.

Avskedet mellan honom och den döende kvinna som skänkt honom allt intill övermättnad, driver raffinemanget ut i de sjukliga trakter, där njutning och död famna varandra. I flirtationsscenerna slutligen har Ernst Ahlgren uppjudit allt vad hon besatt av världsvana för att teckna en blaserad kvinnotjusares förgiftade och förgiftande levnadskonst. Själva termen flirtation är direkt tagen ur Stella Kleves erotiska terminologi (jmf. Linder ss. 214, 262).

De tre episodernas psykologiska samband är alltså påtagligt, men frågar man i stället, hur deras utarbetande ter sig ur roman-teknisk synpunkt, gör man en intressant upptäckt. Den 12 augusti var författarinnan sysselsatt med sjunde kapitlet, de båda följande dagarna skrev hon Påls berättelse om sitt förflutna, vilken berättelse återfinnes i slutet av det tionde kapitlet. När skrev hon det mellanliggande?

Flirtationsscenerna, d. v. s. slutet av kap. 9, som voro färdiga att läsas upp 17 augusti, *måste* vara skrivna 15 och 16, om de skola antas inspirerade av uppträderna i Vetteryd. Detta innebär, att Ernst Ahlgren vid denna tid skrivit utan hänsyn till den planmässiga ordningsföljden i romanen.

Nästa problem blir, om återstoden av mellanpartiet från sjunde till tionde kapitlet tillkommit före eller efter den angivna fyrdagarsperioden. Jag tror mig ha funnit flera kriterier på att de skrivits tidigare, ja att Ernst Ahlgren före 13 augusti hunnit in på elfte kapitlet.

Det första skälet är, att i de partier, som vi här föranletts att kalla mellanpartier, handlingen föres framåt, under det att varken Påls barndoms- och äktenskapshistoria eller hans flirtfilosofi göra det. Lika viktiga som dessa motiv äro psykologiskt, lika betydelselösa äro de för händelseförloppet utveckling. De äro, om jag så får uttrycka mig, upphängda på följande realiteter: att Pål anländer (8 kap.), att han ordnar ett tillfälligt hem åt sig (9 kap.) — i vars utsökta prakt han kan förkunna flirtens religion — och att han och Marianne ommöblera hennes salong till en värdig omgivning åt deras skymningsandakt (kap. 10) — under en sådan skymningsstund berättar Pål sin levnads saga för fru Marianne. Naturligtvis kan man tänka sig, att en författare sparar sådana yttre motiv och först kastar sig på lockande psykologiska uppgifter. Men skall man gissa, är det sannolikare att anta den omvända ordningsföljden. För att utföra den nyss använda bilden: man reser först stommen,

innan man griper sig an med det den skall bära upp. I detta fall skulle jag rent av vilja ifrågasätta, om de tre psykologiska avsnitten ens varit påtänkta, när de händelsefyllda avsnitten utarbetades. Den följande argumenteringen skall bestyrka detta antagande.

Jag övergår till det andra kriteriet på den av mig antagna ordningsföljden, det mest frappanta och mest bevisande. I slutet av tionde kapitlet förutsätter Ernst Ahlgren läsarens kunskap om en omständighet, som hon redogör för först i det elfte. Här, i det elfte, berättas, att Pål blir Börjes motspelare i schack, en roll som förut byns apotekare fått fylla. Därav följer, att Marianne får det intresse för schackspel, som hennes man förut förgäves sökt bibringa henne. Jag har förut lett motivet tillbaka till Ernst Ahlgrens umgänge med Quillfeldt. Det är alltså i elfte kapitlet man underrättas om dessa schackaftnar. Men tionde kapitlet slutar, för att effektivt poängtera hur gripna både Pål och Marianne blivit av hans berättelse om sin hustrus död: »Den kvällen blev Börje utan sitt schackparti».

Effekten går förlorad för den läsare, som icke läst i förväg. Förbiseendet får en enkel förklaring, om man antar, att författarinnan *skrivit i förväg* — skrivit elfte kapitlet, innan hon skrev vad som nu är slutet av det tionde, och när hon fogade in det sistnämnda glömde, att schackaftnarna skulle ordnas först i fortsättningen.

Vi ha nu hunnit fram till en synpunkt, som göra övervägandena om tillkomstordningen för kapitel och kapitelavsnitt till en fråga om viktigare ting än romantekniska finesser.

Tar man ur skildringen av Pål Sandell bort de tre i mitten av augusti tillkomna dekadensepisoderna och antar man, att återstoden av bokens mittkapitel, från det åttonde till mitten av det elfte, tillkommit tidigare, så har man i denna återstod en Pål Sandell, handlande och tänkande så som Ernst Ahlgren intill augusti detta år velat och kunnat tro en man av heder handla och tänka mot en gift kvinna — med den rena kärlek, som hon menade sig ha sett hos Quillfeldt och icke uppgivit hoppet att få se hos Lundegård. Sammanställningarna mellan Quillfeldtsupplevelserna och en rad motiv i romanen föranledde det omdömet, att Pål, i den mån han motsvarar Quillfeldt, lika väl kunnat vara ämnad till uppfostrare som till förförare. De nya resultaten av romananalysen ge oss rätt att verkligen räkna med ett stadium då en sådan romantisk, idea-

listisk Pål Sandell existerat i några kapitel, vilkas ursprungliga gestalt vi kunnat i huvudsak rekonstruera.

Ännu en iakttagelse kan göras, som, om uttrycket tillåtes, möjliggör ett kontrollexperiment av analysens riktighet.

Jag har gjort gällande, att Ernst Ahlgren under den tid, hennes förälskelse i Lundegård var akut och hon diktade in den i sin roman, substituerat de påtagligare upplevelserna från Quillfeldtstiden, ideellt uppfattade. Man kan då fråga sig, om diktarinnan efter den upprivande desillusionen i augusti, arbetande på samma roman men i helt ändrad, förbittrad stämning, alltjämt kunnat använda det gamla stoffet, omformat till överensstämmelse med de nya intentionerna.

Man behöver icke söka länge för att kunna besvara denna fråga och besvara den jakande.

Som Ernst Ahlgren själv i ett ovan citerat brev antytt, rymde förhållandet till Quillfeldt icke enbart gott utan också ont. De onda minnena ha nu kommit till användning. Kanske bör man hellre säga, att vi i romanen kunna se samma minnen avspeglade på två sätt, först ljust, sedan mörkare.

Två scener äro dubblade. Det är det sista beviset på en omstöpning i samband med augustikrisen.

I elfte kapitlet behandlas två gånger motivet: ett avsked sent på natten under erotisk exaltation. Temats första variation är denna:

Börje och Pål komma hem från en bjudning och Marianne öppnar halvklädd för dem. När hon draperad i en svart schal står orörlig, hållande lampan, ser henne Pål som en antik bildstod, den han, en ny Pygmalion, vill ge liv.

Medan herrarna hängde undan sina ytterplagg, stod Marianne och höll upp lampan. Hennes arm var bar, ty under schalen hade hon endast en penjoar med halvlånga ärmor, som föllo tillbaka; det var därför hon höll draperiet så väl omkring sig med den lediga handen.

Pål såg på henne. Icke en min tydde på att detta var koketteri. Hon såg allvarsam, nästan kall ut. Det var något av en antik bildstod.

Jaså, det var det hon ville! Han måste bita sig i läppen för att icke skratta, han fann henne på en gång inpiskat slug och ohjälpligt naiv.

När de gingo in, fick han tillfälle att viska:

— Jaså, detta är myten om Pygmalion och Galatea! Jag vill också att min staty skall få liv. Skall jag bedja till gudarna?

Hon såg allvarligt på honom utan att svara. Hennes bara hand och nakna handled tecknade sig så rund och vit mot allt detta djupa kaschmir, vars rika veck hon sammanhöll över bröstet. Och nu kunde han icke annat än ge henne rätt: denna arm var att bli tokig i.

Det var så sent att han endast kunde stanna helt kort. Marianne hade ställt sig i skuggan borta vid kakelugnen; herrarna gingo språkande fram och tillbaka på golvet.

När Pål sade god natt och tog henne i hand, lät han med en hastig rörelse sin hand glida upp över handleden och ett ögonblick omsluta denna svala, mjuka kvinnoarm med ett brännande hett tag (s. 245).

Jag har förut satt denna episod i samband med de varma handtryckningar, dem dagboken från Quillfeldtstiden hugfästa. Det kan förmodas, att scenen ursprungligen varit ämnad att bli ensam i sitt slag och handtryckningen ämnad att bli utan vidare påföljd, ty det är annars svårt att förstå, varför episoden blivit så lik den i kapitlets slut placerade egentliga förförelsescenen att den föregriper och ganska kännbart förtar den senares verkan. Ånyo komma Börje och Pål sent hem, ånyo finna de Marianne halvsovande, och ånyo lyser hon dem med förmakslampan. Men nu händer det som i Mariannes själshistoria blir det stora syndafallet. Hon låter Pål kyssa sig. När de tre kommit ut i förstugan, ber Pål om ett par cigarrer och Börje går in till sig för att hämta dem. Hustrun och älskaren stå kvar »i den djupaste skuggan vid sidan av dörröppningen mot våningen till».

— Marianne, viskade Pål, i det han tryckte henne tätt upp till sig, skall jag komma igen hit och stanna här?

Hon var så feberaktigt lycksalig och rädd, att hon icke kunde få fram ett ord. Men hon kunde icke motstå sitt begär att lägga sin kind mot hans axel, i den lugna vrån innanför överrocken, som var tillbakaslagen. Att äntligen få stryka sig emot detta fina, mjuka tyg!

— Vi ha ett enda ögonblick, viskade Pål med ögonen riktade på den smala ljusstrimman från Börjes dörr.

— Jag ville säga att du inte skulle komma, svarade hon.

— Men du kan inte!

— Gud, jag dör av rädsla, kom det skälvande och halvkvävt. Detta var på en gång spännande och otäckt, på en gång ljuvt och vidrigt.

— Var lugn, sade han, jag har öron som en panter och du behöver inte ha tanke på fara. Ha, gudar! Man är väl inte ung mer än en gång i livet!

Han böjde sig ned och kysste henne i det fjuniga håret på halsen, just bakom örat. Hans varma andedräkt lopp henne som en rysning ända ned i fötterna.

— Ah — prenez garde, chérie! Han sköt henne raskt åt sidan, så att hon kom att stå i den öppna dörren in mot rummen.

Ögonblicket efter kom Börje och lämnade cigarrerna. De båda vännerna skakade hand med varandra och Pål sprang ut på terrassen. Marianne kom fram till Börje, som ännu höll dörren öppen, hon lade handen på hans axel och såg efter den bortgående (s. 249).

Ytterkonturen till denna situation finnes i Quillfeldtsannalerna.¹ 30 juni 1880 står att läsa i almanackan: »Skref ett brev till min bror, som jag lemnade honom bak dörren i förstugan». Har Quillfeldt fått mer än brevet? Det skulle strida mot allt vad Ernst Ahlgren haft att säga om sin ädle väns uppförande. Men vare sig romanen denna gång är sannare än dagbok och brev eller om romanen överdriver, är det lärorikt att se detta kärleksförhållande, som givit henne anledning till så många ideella utläggningar, till sist begagnat till inklädnad åt hetsigt begär.

Ännu mer upplysande om de djupgående processer, som forma om verklighet till dikt, är den dubbelbehandling, som ett annat minne underkastats i »Fru Marianne». På ett tidigt stadium av umgänget med Quillfeldt har Ernst Ahlgren, oroad av skvallret i Hörby, velat hejda den börjande förtroligheten — och den spirande kärleken — till mannens vän. 6 april 1878 har hon antecknat en del obehag, som hon haft att utstå för hans skull. Någon har sagt, att hon blivit lovad en sidenklänning av honom, och man har velat veta, om de voro du. Detta är anledningen till det lilla uppträde, som återspeglas i följande notis och reflexion 18 april: »Jag sade upp duskapet, blef han ond?? Men än sen? — — det kostade på att göra det, men jag ville det, och därför måste det också ske.» Sedan Quillfeldt några dagar negligerat hennes »fiendskap», är förtroendet återställt och kärleken åter i växande.

Titulaturen mellan Pål och Marianne är lika ömtålig och spelar en med omsorg utförd symbolisk roll vid två viktiga tillfällen. Börje själv har föreslagit dem att säga du, men Pål föredrar länge kompromissen fru Marianne. Först när deras ögon förrått för dem deras begär till varandra och Marianne i blygsel undviker sina ögons

¹ Att 'tamburscenen' i största allmänhet återger Quillfeldttidens stämningar, har hävdats av BÖÖK (*Sveriges moderna litteratur*, uppl. 1, s. 137) och LINDER (s. 37).

medbrottsling, röjer sig titelfrågans djupa symbolik. De ha sin första uppgörelse, vacker och måttfullt upprörd, eftersom de egentligen ingenting ha att göra upp:

Hon hade trott att han icke skulle komma, det var så sent redan, och brasan var nästan nedbrunnen.

— Marianne, varför undviker ni mig?

Han hade kommit alldeles oväntat, utan att hon hört honom. Rösten lät brådskande, andfådd, som om han gått fort. Hon blev så skrämmd både av den öppna frågan och hans häftiga inträde, att det var som om andedräkten ville förgå henne. Hjärtat bultade så hårt, att det dröjde några sekunder innan hon kunde svara.

— Jag undviker er inte.

— Låt oss inte tvista om ordet. Jag menar inte att ni går ur vägen för mig. Men ni vet, att ni undviker mig.

Han kastade sig i stolen och såg på henne med en min som om han väntade hennes ursäkter. Men hon svarade icke, satt blott och såg ned.

— Har ni rätt att behandla mig på detta sätt? återtog han med hetta. Har jag någonsin förnärmat er, har jag skrämt er genom att vara rå? Har jag givit er minsta orsak, att bli ledsen på mig?

Han var avgjort den förorättade, som begärde gottgörelse.

— Säg, Marianne, har jag gjort något av detta? Hans stämma var enträgen, förebrående bitter.

— Ni skall tänka på det när jag inte längre är här; jag vill inte falla er besvärlig.

Han reste sig häftigt.

Det klack till i henne, och utan besinning grep hon hans hand för att hålla honom kvar.

— Förlåt mig, Pål, var inte ond! A — förlåt mig! Och utan att veta vad hon gjorde, pressade hon sin panna mot hans hand.

Pål satte sig och tog hennes händer i sina, lugnt, som en välvillig vän.

— Tack för det ordet, Marianne, och låt nu allting vara som förr. Var inte rädd för mig.

Han sade det vänligt övertalande, som om han vore en förskräcklig herre och hon ett litet barn.

Marianne var så glad, så upprörd, och hon såg på honom med en strålande blick.

— Jag är inte rädd för er, jag är så . . .

— Tyst; inte ett ord! Han hejdade henne med skämtsam förskräckelse och lösgav hennes händer.

Marianne blev röd, bet sig i läppen och smålog förläget.

— Det finns ting, som man aldrig talar om, Marianne . . . fru Marianne (s. 237).

Försoningen går som synes i det platonska svärmeriets tecken, och scenen faller mycket riktigt inom den del av romanen, som här visats sannolikt vara äldre än mitten av augusti 1886.

Men motivet tas upp till ny behandling i det följande kapitlet, det tolfte, och tonen är här en helt annan. Den är strindbergskt från.¹

Situationen kräver denna gång skärpa. Pål och Marianne mötas till en uppgörelse på allvar. De ha växlat sin ödesdigra kyss, de ha varit skilda en tid, Pål återvänder jublande och segerviss men finner en förgrämd ångrade kvinna, som bär sin makes barn under hjärtat och förbannar sitt offer på flirtens altare. Romanhand- lingens utveckling kunde vara förklaring nog till att replikerna falla så mycket hårdare här än i de båda älskandes förra, lekfulla uppgörelse. Men den verkliga orsaken till bitterheten och till att kyssar och förebråelser fått ett rum i boken, har man utan tvivel att söka i romanen bakom romanen, i Ernst Ahlgrens egen stora bitterhet efter brytningen med Lundegård och flirtens övriga dyrkare i Vetteryd. Så kommer det sig, att den andra variationen i romanen på hennes gamla titelgräl med svenskamerikanen blivit lika disharmonisk som den första variationen var mild och mjuk:

Han fattade hennes händer, och han var så vacker som hon aldrig sett honom. Icke formskön och stark, men med den smidiga skönheten hos en solbeglänst reptil. Det var blanka, tindrande ögon, tunna läppar likt långa penseldrag, och en skuggning av krusiga skäggrån.

— Älskade, hur är det? Jag har skrämt dig!

Han lade sin arm kring hennes skuldror och såg ängsligt in i hennes ansikte, som skiftade färg.

Hon lösgjorde hans arm och förde den ifrån sig. Hon försökte att tala, men kunde icke; stödde sig endast tungt emot bordet.

— Du är sjuk . . . å, Marianne, vad är det?

— Nej, jag är inte sjuk, bry er inte om det.

— Ni?!

Det kom på en gång förvåning och harm i hans ton.

— Vad vill detta säga? Hans ansikte var kallt, med ett skarpt litet veck mellan ögonbrynen.

— Jag har lekt en farlig, en otillbörlig lek. Den måste vara slut.

— Hå — Marianne — jag tror att det var mer än en lek.

Han stod alldeles stilla, med handen stödjande sig mot kanten av en konsol, och han såg på henne, forskande, fordrande.

¹ LINDER (s. 37) har sammanställt denna — däremot icke den tidigare — uppgörelsescenen med det ovan s. 60 gjorda citatet om uppsägandet av du-skapet: LINDERS därtill anslutna reflexion om Quillfeldtsminnenas ringa vikt för romanens tillblivelse avviker helt från min uppfattning.

— I alla fall måste det vara slut. Det kom mera som en suck än som artikulerade ljud.

— Varför?

Hans låga röst var skarp och det ryckte nervöst kring hans rörliga näsvingar.

— Det var orätt — brottsligt.

— Nonsens! Han kastade huvudet tillbaka som för att med denna rörelse slänga undan hennes påstående.

— Jag säger inte att felet var ert; det kanske var mitt eget, sade hon svagt, i det hon sänkte sin blick från hans ansikte ned till bordet, vid vilket hon stod.

Han svarade ingenting, han såg oavvänt på henne med växande harm och indignation.

— Och så vill jag be er resa, tillade hon utan att lyfta sina ögon.

— Resa?

— Ja — för att aldrig komma igen. Rösterna hade sjunkit till en nästan ohörbar viskning, så rädd var hon att uttala dessa ord. Och nu tvingades hon att se upp, men med en enda liksom skyggande blick.

Hans näsborrar vidgade sig; han var blek och de bruna ögonen beto sig fast i hennes ansikte medan hans andedräkt flög fram i korta, skarpa tag.

— Vad är det du säger?

Hon stod som en livdömd. Hon kände hans raseri, men vågade icke längre se det.

— Tala! Vad är meningen?

I hans vrede mängde sig så mycket av vapenlös smärta, att den blev dubbelt pinsam.

— Förlåt mig, sade hon ödmjukt, och hennes läppar darrade som emot annalkande tårar; jag kan icke hjälpa det.

— Men du måtte kunna säga varför . . .

— För det jag aldrig mer skall kunna försvara det. Var barmhärtig och res! (s. 253 ff.)

Dessa sidor höra till dem i romanen, som kunna exakt dateras. Dagboken vittnar, att Ernst Ahlgren 9 sept.: »Skref på uppgörelses-scenen mellan Pål och Marianne» och 10 sept.: »Skref på uppgörelses-scenens slut».

Ett par veckor ha nu förflutit efter raseriutbrotten i augusti och den febrila snabbproduktion, som de utlöste. Förstämningen är kvar. Pål uppfattas med samma ogillande, och hans hjärtlösa levnadskonst får en djupt upplevd dementi genom Mariannes mun. Men han är dock ej nu den alltigenom osympatiska förföraren från flirtationsscenen. I aspekten på honom överväger snarast medömkan. En sådan känsla hade funnits hos Ernst Ahlgren även i den sju-

dande vredens ögonblick. Hon hade kallat sin bortresande förlorade vän »blinda barn». Nu har offret för förförelsen i romanen fått bli tolk åt medlidandet. Marianne tycker synd om Pål. Han ter sig som den mest beklagansvärda av alla medspelarna i den tragedi han lekt fram.

Går man till de biografiska dokumenten, finner man, att Ernst Ahlgren snart nog återinlett förbindelser med Lundegård. Man vet icke, om man skall kalla det naivitet eller elakhet, att hon envisas att skicka honom den fortskridande romanen till kamratkritik: 19 september sänder hon det avsnitt som inspirerats av fiendskapen mot hans vänner och honom själv: »med första tåg afgick Pål Sandell till Axel».

Utan tvivel var Lundegård den rätta adressaten. När första kapitlet av romanen skrevs, hade Ernst Ahlgren väntat brev från honom och låtit Marianne få sådana brev hon själv innerst önskade — kärleksbrev. I tolfte kapitlet bestraffar Marianne Pål för den kyss, han stulit från henne. Det vill säga, att Ernst Ahlgren bestraffar Lundegård för de kyssar, hon visste honom färdig — i teorien åtminstone — att slösa på så många kvinnor som han kunde finna behag i, men som han aldrig ämnat henne.

*

Sedan Ernst Ahlgren 19 september 1886 sänt »Pål Sandell» till Lundegård, hör man under hösten mycket litet talas om romanen. Orsaken är att författarinnan fått annat att syssla med än att skriva. Hon upplevde sin sista och största kärlek, kärleken till Georg Brandes.

Ernst Ahlgren har velat intala sig själv och andra, att hon hållit Brandes utanför sitt romanarbete, och forskningen har accepterat denna hennes åsikt. Den finns första gången i ett brev till Ellen Key 16 oktober 1887:

»när det gäller hans nytta, hans framgång, hans personliga lycka eller välbefinnande, då är mitt eget 'jag' liksom utplånat så länge jag kan göra gagn. Men det kommer igen, och då är det sig alldeles likt, och när jag arbetar — då är han inte med. Då är jag lika ensam som alltid, lika oberörd. Därför är Fru Marianne, som han aldrig såg en skriven rad av — därför är den, trots mina personliga konflikter, fullkomligt fri från allt inflytande från det hållet. Därför — kanske — är det som han hatar den, som något så ytterligt främmande» (Dagboksblad II, s. 283).

Åsikten är emellertid orimlig och kan till full evidens visas vara oriktig. Det kan tyckas djärvt att jäva Ernst Ahlgrens eget vittnesbörd, men hon är i denna sak jävigare än någon annan. Brandes' tidning nedgjorde boken, när den utkommit, och slaget drabbade författarinnan så hårt, att hon var nära att ta sitt liv. Hon gjorde så i tro att Brandes skrivit recensionen själv — det förkrossande omdömet tog hon som en spark åt henne av den man hon älskade:

Om jag själv ägt spår av tro på min begåvning, skulle icke alla världens kritiker ha förmått mig till detta steg. Jag skulle ha rest mig med trotsets hela kraft, jag skulle eggats av harmen. Nu finns det ingen harm; man har icke gjort mig orätt.

Ni har varit mig en grym bödel, kanske grymmare än som behövdes, men jag kysser edra händer. Jag kom aldrig att hata er. Om jag levat, skulle jag kanske gjort det. Då vill jag hellre dö (1 juli 1887, Dagb. II, s. 248).

Det finnes här icke skymten av opposition mot Brandes' idéer, varje rad och varje ord andas förtvivlan över en dom, som den dömde tar åt sig personligen lika mycket som åt verket, men vars rättvisa hon icke ett ögonblick tänker på att sätta ifråga.

Det är begripligt, att hon, sedan hon lugnat sig, tagit den revanschen, att hon satt sin bok och sin älskare i skilda rum av sitt medvetande. Men detta är inget bevis för att hon långt före recensionen, under arbetet på boken hållit dem skilda. Att Politikens recension kändes som en dödsdom beror ju uppenbarligen på att hon hoppats på beröm och instämmande. Att göra en åtskillnad mellan bokens idéer, dem hon skulle ha tålt att få avvisade, och dess konstform, som hon skulle ha hoppats beröm för (Linder s. 223 f.), är en uppkonstruerad distinktion. Så teoretiskt handlar ingen diktare och allra minst en kvinna, som är förälskad i den kritiker, hon vill ha sin dom av.

Hur ohållbart det är att anta en mur mellan Georg Brandes och »Fru Marianne», det visar en dagboksanteckning från Ernst Ahlgrens andra sejour i Köpenhamn efter bekantskapen med Brandes. Hon skriver 7 dec. 1886: »På kvällen, just som jag tagit ihop med Fru Marianne, kom G. B. Om jag blef förtjust!»

Och den som så kastar bort sitt arbete för att hälsa sin älskare, skulle ha hållit skilda konton för sin kärlek och för sin kärleksroman! Nog var Ernst Ahlgren en paradoxal natur, men det finnes

gränser för de motsägelser, man utan absolut tvingande nödvändighet har rätt att tillskriva en människa.

»Han känner icke ens den berättelse, han såg mig sitta och skriva på nästan varenda gång han kom in i mitt rum», skrev Ernst Ahlgren 20 maj 1887 från Paris till Seved Ribbing (Dagboksblad II, s. 240) och åberopar detta faktum som bevis på att deras åsikter ej äro identiska. Efterhandsförklaringen ser jag bort ifrån. Själva faktum behöver icke någon förklaring alls. Skygghet att visa ett halvfärdigt arbete är vanlig hos diktare. Geijer gömde äreminnet över Sten Sture i ett klockfodral, men ingalunda för att dölja någon meningsskiljaktighet från sina närmaste utan för att överraska dem med en litterär triumf, som skulle rädda hans antastade anseende. Ernst Ahlgren har varit i ett ganska likartat predikament. Hon har helt enkelt hemlighållit sin roman för att vinna den beundrade kritikerns högaktning med den. Hon har anförtrött denna dröm åt sin dagbok: »O att kunna göra ett duktigt arbete, att tvinga honom till intresse» (Stora boken okt. 1886, cit. av Linder s. 224). Som dåtidens vanliga kvinnor broderade tofflor åt en älskad man och gömde dem bakom ryggen, när han kom, så har Ernst Ahlgren broderat och gömt *sitt* »duktiga arbete», sitt diktverk.

Brandes behöver ej ha sett en rad av romanen för att, sig själv ovetande, influera på den. Allt tyder på, att Ernst Ahlgren under sin förälskelses första stadium andäktigt anammat alla ord, som utgått från hans mun. Hennes kärlek till mannen hade ju vuxit fram ur hennes beundran för kritikern, idéföraren. Hon kände hans skrifter väl, innan hon sett honom, och denna beundran har blott ökats, när hon såg honom och blev kär i honom.

Vi som se denna kärlekshistoria i den eldbelysning, dess hemska slut kastar tillbaka, ha lätt att vantolka det verkliga förloppet. Vi, som veta, att här en lidelsefullt monogam kvinna anförtrödde sitt öde åt en lättlevande polygam man, vi frestas att tilltro henne vetenskap från början om den tragik, hon kastade sig in i. Därav följer, att arbetet på Fru Marianne, denna äktenskapsförhärlikande roman, för oss ter sig som en hemlig, medveten eller omedveten protest mot hans tankevärld. Detta är emellertid en förutfattad mening, som man bör försöka frigöra sig från. Vi böra i stället räkna med, dels att hon vägrat att se klyftans vidd mellan henne och Brandes, dels att hon velat sträcka sig över den åt hans sida.

Och vad romanen beträffar, ger den här utförda analysen av dess inre historia ett uppslag till lösning av problemet, hur hon kunnat hoppas tilltvinga sig hans intresse med den. Människor äro ej oföränderliga, böcker ej heller. Vi ha sett att ett upprört år av Ernst Ahlgrens själsutveckling avlagrats i den långsamt växande romanen. Den avspeglar en hel serie olika stämningar och stämningsslag fram till mötet med Brandes. Den rymmer icke *en* uppfattning av kärlek och äktenskap utan flera. Är det otroligt, är det icke snarare högst troligt, att den kunnat absorbera även de erotiska teorier och de erotiska erfarenheter, som mötet med Brandes ingav henne?

De sist förda resonemangen äro ej gjorda på fri hand. De äro menade till en förorientering åt exposéen av de fakta, tyvärr ofullständiga, som äro oss bekanta om Ernst Ahlgren i situationen mellan Brandes och Fru Marianne hösten 1886.

Genom Lundegård blev Ernst Ahlgren introducerad hos Georg Brandes i slutet av september 1886. Lundegård beundrade Brandes och Ernst Ahlgren var, för att använda ett hennes eget uttryck, svartsjuk på sin likgiltige väns vän. Mitt under de ständiga små slitningar, som numera fyllde hennes och Lundegårds samvaro, berättar hennes dagbok om det betagande intrycket av danskens personlighet.

Om Ernst Ahlgren fruktat att få se en upplaga i större format av sin kantige, på obehagliga sanningar specialiserade litteraturkamrat Lundegård, hade hon gjort sig onödiga farhågor. Brandes är älskvärdheten själv, när han 1 oktober första gången gör henne äran av ett besök. Han börjar med en artighet, ber få se på henne. Hon är smickrad och visar det. De blickar, hon i gengäld slukat honom med, ha givit en bild, som ganska mycket avviker från det vanliga Brandesporträttet. Hon ser inte Mefistofelesmasken; hon hör mjukhet i rösten, ser mörker över dragen och något likt svärmod i de grå ögonen, och känner rättframhet i orden:

»Jag vill se lite på er först», sade han med en mjuk, allvarlig röst, utan att en ljusning drog över dragen. Pannan låg i underliga fåror och han såg fram under den med gråa ögon, i vilka det låg liksom ett svärmod.

»Det finns inte mycket kvar att se på», svarade jag. Det lät så lustigt rättframt vad han sade.

Besöket har likaså slutat med en artighet, som nått sitt mål. Mitt i allt sitt självmordsgrubbel och sina dödsaningar visste sig Ernst Ahlgren äga en stark fysik, röjande sig i den trots kryckorna ståtliga gestalten, och var stolt däröver. Man märker det i hennes referat av avskedsreplikerna:

Han frågade om mina framtidsplaner. »Jag tror att jag kan arbeta ännu ett par år». — »Ett par år? vad menar ni sedan, tror ni att ni skall dö?» — »Jag vet ingenting». — Han mätte min långa gestalt. »Ni ser inte ut så. Paa Gjensyn.» (Dagboksblad II, s. 179—184).

Men Brandes hade denna första afton hunnit med att vara mer än charmören. Han hade hunnit konversera om litterära aktualiteter och antyda de idéer, som just då sysselsatte honom mest.

Ett litterärt samtalsämne för dagen var Jægers skandalösa bok »Fra Kristiania-bohêmen». Ernst Ahlgren hade läst den och ogillade den djupt, medan Lundegård instämde i Jægers erotiska radikalism. Den upprörda dagen på Vetteryd, då hon förklarar hans strävanden krig, hade hon just tagit sikte på hans cynism à la Jæger. Det måste under sådana omständigheter ha berett henne en djup tillfredsställelse att höra Georg Brandes fördöma boken. Ingenting kunde bättre ha inbjudit henne till att dölja för sig divergensen i hans och hennes livssyn:

Det var nästan oförsynt att göra en dam en sådan fråga, men: hade jag läst Hans Jægers bok? Ja, det hade jag. Om jag icke fann den så rå och plump att det var en pina att läsa den? — Jo, — Gudskelov! — Det lät lustigt att höra honom säga det. — Hade jag också läst hans artikel om den i Politiken? Ja, och jag hade blivit så förtjust i den, också jag tyckte att de båda hjältarna löpa tillhoppa i ett enda virrvarr. — Ja, det var nästan omöjligt annat, ty den ene mannens besök hos en offentlig dam är så tämligen likt den andres. Så talade han om, att Hans Jæger kallat det en *oförrätt* att Brandes icke omnämnt eller understött boken. För resten låg det ärvligt vansinne i släkten, och Hans Jæger hade nog en liten släng också — högmödsgalenskap.

En lika skicklig anpassning — skall man kalla det förställning eller finkänslighet? — har Brandes visat i det han haft att säga om Strindberg. Han har skämtat med dennes plötsligt påkomna ateism och har kritiserat Dygdens lön — visserligen närmast från konstnärlig synpunkt. Och vi ha därmed kommit fram till ett ställe

i detta samtal, som ovedersägligen bevisar, att intryck från Brandes spelat en roll vid fullbordandet av Fru Marianne. Vi få bevittna, hur Ernst Ahlgren alldeles momentant tillämpar de lärdomar, hon insuper, på sitt halvfärdiga diktverk:

Av Strindberg hade han icke läst allt, icke Utopier och icke Tjänstekvinnans son. Tyckte icke riktigt om honom, fann honom alltför karaktärlös och ombytlig, aldrig kunde man veta var man hade honom. Och så var han ibland så okonstnärlig och kom körande upp med teorier och påståenden, som om han funnit något nytt, och kilade in dem i berättelsen så att formen sprängdes. Så t. ex. i Dygdens lön, för att komma fram med att nattvarden icke är annat än vin och oblater, tillgriper han någonting som att säga hjälten »visste icke». Det är ju alldeles att gå utom ramen. Det är sin hjälte han skall giva oss. Han skall säga oss vad denne tänker och känner, vad han *icke* tänker, kommer oss ju icke vid, såsom liggande utanför ämnet.

Jag jublade hemligt över att han kunde säga något som jag själv tänkte, men på samma gång slog det mig, att jag nu måste stryka ett ställe i Fru Marianne, vilket jag skjutit in mot bättre vetande.

Det ligger i det skenbart obetydliga romantekniska mementot ett helt litterärt program och bakom det litterära programmet en livsåskådning. Det litterära programmet är: en tendenslös konst. Livsåskådningen är den konsekventa naturalismen, som icke dömer, blott förstår. Linder har uppmärksammat Ernst Ahlgrens kontakt med dessa ultramoderna strömningar i litteraturen och spåren därav i »Fru Marianne». Men det bör, till komplettering av Linders idéhistoriska orientering, konstateras, att detta program 1886 hylades av Georg Brandes, som då övergivit sina krav på idédebatt i konsten. Ernst Ahlgrens »jubel» över Brandes' Strindbergskritik löser i själva verket gåtan, hur hon kunnat vänta beröm av Brandes åt Fru Marianne. Hon har under fortgången av sin roman övergivit det tendensskriveri, som hon ännu hyllade, när hon improviserade den lilla novellen och som även bestämt romanens planläggning. Hon har hösten 1886 icke längre betraktat sin bok som ett skolexempel på konsten att vinna äktenskaplig lycka. Hon har sett den som en opartisk psykologisk studie. Hon har jublat över att finna förståelse hos Brandes för det slagets konst och har föresatt sig att på något ställe — vi veta ej vilket — stryka någon predikande rad i romanen.

Brandes har vidare fått sin svenska beundrarinna med i ett utslag av opartisk rättvisa, som riktade udden mot tankar och känslor, vilka

helt nyss behärskat hennes diktning. Apropå fru Edgren, som han eftertryckligt förlöjlidade inför hennes medsyster, slog han ett slag för mannens och kvinnans lika ansvar i erotiska konflikter:

Så talade han om det bakvända i att män och kvinnor dela sig i två fientliga läger. Det föråldrade löjliga i att kvinno-skribenterna i sina arbeten ha en »förförare», d. v. s. en som knappt har annat yrke än detta. Och vad vill detta säga? Att förföra? Den unga flickan bör väl veta så mycket, att hon icke låter sig förföras! Varför skylla allt på honom?

Stora boken förmåler icke sin bikterskas reflexioner vid dessa Brandesord. Har hon då liksom under pratet om Strindberg strax efteråt haft sin roman i tankarna, så bör hon ha rannsakat sig och frågat, om hon skipat full rättvisa mellan Marianne och Pål. När hon efter brytningen med Lundegård i augusti gjort Pål till en hal förförare, hade hon just icke varit i lynne att fördela skulden jämnt.

Men hon hade ju ännu tillfälle att förbättra vad hon gjort, och ett ställe i boken synes mig tydligt vittna om en sådan ny avvägning. Utgångspunkten för denna min studie över förskjutningar och omarbetningar på Fru Marianne har varit observationen, att den stora uppgörelsescenen i tolfte kapitlet inte hänger riktigt samman. Pål ändrar plötsligt ton och karaktär. Han betar sig först som en föga fin kvinnojägare lurad på sitt byte. Han är mer retad än sorgsen och kastar över den gråtande kvinnan framför sig glåpord som dessa: »Å, man tänker tala ur den högre tonen», »Å, Eva du är god!» o. s. v. Men plötsligt utvecklar sig ur hans elaka repliker ett stort försvarstal för mannen, som alltid får heta förförare, och ett anklagelsetal mot kvinnan, som alltid vill heta förförd:

Om resan kunna vi tala sedan, men först har jag någonting att säga er, som ni kan taga emot å ert köns vägnar. Ty vi ha alldeles för länge hört talas om kvinnornas moraliska företräden, och det kan vara på tiden att underkasta de där företrädena en granskning.

Han hade övervunnit sin häftighet, stod nu och satte fram fötterna och stödde båda händerna bakom sig på konsolen, med överkroppen lätt framåtböjd. Hans röst slog in i en vårdslös salongston, och han betraktade henne med halvslutna ögon, vars spefulla glans simmade fram som mellan mörka tuschstreck, ännu med en antydning åt rött.

— Vari bestå de således, dessa dygdefullkomligheter, som ni så odisputabelt tagit patent på, och som vi män skola blicka upp till med

helig beundran? — Kom ihåg mina ord, fru Marianne, ty sanningen är rar att höra och värd att taga vara på. De bestå däri, att det passande lagat i ordning försvarsverk åt er, och att man skrämt dygden in i kroppen på er med stegel och hjul. Feghet — se där hela er moral!... Men ni ljuga, och vi ljuga, och alla låtsa vi oss tro på er förträfflighet — och alla ha vi nog en gång trott på den. Men inte jag längre. Inte jag!... Eller göra ni kanske inte vad som står i er förmåga, för att hos oss uppväcka allt vad ni själva låtsa er sväva i den hjärterenaste okunnighet om? Ni kvinnor kittla oss om munnen med grässtrån och skrika över vår råhet, om det rycker i våra mungipor. — — —

Om jag gjort värre än ni? Hå! Kan ni säga mig på vad sätt man kan mäta och väga vad man ger bort av sitt känsloliv? — Värre?... Om ni älskat mig med armarna om min hals och läpparna emot mina, då skulle ni ansett det värre, därför att det var farligare, men jag skulle ansett det bättre, ty det hade varit naturligare. Detta sättet låg oss närmare, därför att vi äro förkonstlade båda. Så lyder sanningen. Men att skrymta, ljuga, hyckla, för mig, för er man, ja — i ert eget hjärta... Nåja! Och att sen högfärdas över er dygd och tala om att jag gjort värre... ha, ha, ha; ja, ni får ursäkta, men det är lindrigast sagt löjligt. Vad ha ni kvinnor för namn för sådant? Ni ha er egen ordbok, vad kallar man däri en sådan själens fräckhet? Säg!... Å, ni farisээр! Jag vill nagla er vid skampålen!

Han knöt sin fina, magra hand och skakade den i det han bet tänderna samman. Det var icke styrkans vrede, utan svaghetens enerverande lidelse, som uttömde sin själv (s. 259—261).

Författarinnan har bemödat sig att pressa in denna passionerade apologi för den stora kärlekens rätt i den nervsjuka dekadentens roll. Det har ej lyckats. Pål spröda röst djupnar och röjer en stark mans livshunger. Pål får snart sagt själv göra denna klyvning mellan sin person och vad han här har att säga. Han beklagar, att han och fru Marianne stannat vid halvheter »därför att vi äro förkonstlade båda»; han betäcker därmed återtaget från sin trotsiga önskan att hon velat ge sig hän fullt ut: »*Om ni älskat mig med armarna om min hals och läpparna emot mina, då skulle ni ansett det värre, därför att det var farligare, men jag skulle ansett det bättre, ty det hade varit naturligare.*»

Detta är en alldeles ny syn på kärlekens art och villkor, himmelsvitt skild från den forna Ernst Ahlgrens resignation och platoniska svärmeri. Varifrån har den kommit? Man kan ej tveka om dess härkomst. Den är skuggan av Brandes' kärleksförklaringar.

Den lilla reflexionen vid deras första möte om båda könen jämlikhet som förförare är som ett mene tekel för deras kommande historia. Ernst Ahlgren, van, som vi sett i hennes dagbok, att männen i hennes trånga by flydde henne för att ej synas förälskade, fann sig nu inför en man, som utan tvekan mottog hennes inviter till umgänge och besvarade dem med de öppnaste ömhetsbetygelser. Efter Quillfeldts tuktade broderlighet, efter Lundegårds kalla kamratlighet har hon fått erfara vad hon trodde vara en lidelse, som ber och stormar:

Vid 8-tiden kom B. slätkammad i håret och klädd i frack. Hur han stod vid skrivbordet, kysste och smekte mig. — — —

»Res er och låt mig omfamna er, ni är nog längre än jag, men det gör ju ingenting.» — »Herre Gud hvad deres Skikkelse dog er blød og ung.» — — —

»Lad mig kysse de Øine med de store Pupiller.» (18—20 dec. 1886).

Det är inte bara i dagboken man möter den sista frasen. Den finnes också i romanen, insatt där man minst väntar den. I uppgörelscenen säger Pål insinuant till Marianne: »Och jag får väl aldrig lov att omtala, hur vackra ögon ni har?» Berömmet kommer en smula sent. Det hade passat bättre under kärlekslyckans tid.

Det är blott i dessa flyktiga glimtar den första Brandestidens lycka återspeglas i »Fru Marianne». Till att återge hela den genomgripande, omvälvande upplevelsen dugde romanen icke. Dess plan, tjänande helt andra syften, var för länge sedan utstakad. Den kunde tåla mindre ändringar, men icke en så radikal omstöpning.

Först på nyåret 1887 kom det stagnerade arbetet åter i gång och fördes nu till slut. Av anteckningarna därom inträffa här blott ett par.

14 januari: »Afsände manuskriptet till G. af G. sedan jag renskrifvit 11te kapitlet. Uppgörelscenen mellan Börje och henne är sann, andra kunna säga derom hvad de vilja.»

Man får här veta, att ett av kapitlen i avsnittet om Pål Sandell, som 19 september varit färdigt att skickas till Lundegård, nu, fem månader senare, var i behov av renskrivning. Detta faktum stöder min hypotes om mindre ändringar i tolfte kapitlet efter bekantskapen med Brandes.

Dagbokens försäkran, att uppgörelsesscenen mellan romanens äkta makar är sann, måste betyda, att den haft sin motsvarighet i författarinnans liv. När? Säkerligen långt tillbaka i tiden, snarast efter Quillfeldts resa från Hörby 1880. Intet som helst stöd finns för antagandet, att förhållandet till Brandes föranlett äktenskapliga scener i Hörby eller ens skymten av samvetskval hos Ernst Ahlgren såsom Linder (s. 204 ff.) menar.

Däremot ha de första tecknen till kommande slitningar med Brandes hunnit reflekteras i diktverket. 7 januari biktar hon: »Lifsleda. Jag funderar allt lugnare, allt bestämdare på att lägga mig ned på min chäslong för att aldrig vakna mer.» Livsledan kommer icke av hustruns syndkänslor utan av älskarinnans oro att förlora älskaren. Man ser det av följande anteckning 9 januari: »Lifsleda i högsta grad. Ett bref från G. B., hvilket gjorde mig ännu ledsnare än jag var.»

Denna livleda har smälts in i romanen. När Börje och Marianne återfunnit varandra i en innerligare lycka än förr, nås de av budet om Påls död. Han har skrivit ett avskedsbrev till dem. Däri återfinnes nästan ordagrant livsledans uttryck i dagboken för 7 januari: »Jag är trött. Jag skall lägga mig ned och aldrig resa mig mer.»

Verklighetsöverflyttningen hade varit omedelbarare, om orden varit Mariannes i stället för Påls. Men det var ogörligt, det hade varit att riva sönder romanens ursprungliga syfte: apoteos av det sunda livet. Till Påls livsöde var livsförnekelsen möjlig att anknyta. Dock har avskedsbrevet en ren och äkta ton av trötthet till döden, som saknas i alla hans föregående ord och handlingar och som höjer hela hans gestalt. Det är på en omväg en verkan av psykologisk sanning hos Ernst Ahlgren. Hos Pål Sandell hade hon samlat alla för henne vidriga drag av modern nihilism, när hon hatade den mest. Han hade så fått låna små drag av modernismens store apostel, Georg Brandes, när hon älskade honom och var lycklig. Till sist har Pål blivit hennes egna känslors tolk, när hon i föraning om den älskades förlust önskade sig döden.

Påls dödsbrevs datum är det sista vi veta om romanens tillblivelsehistoria. 17 januari har Ernst Ahlgren antecknat: »Påls afskedsbref» och 23 januari: »Renskref sista raderna af Fru Marianne».

TILLÄGG.

Ovanstående undersökning har i korrektur blivit föremål för en kritik av Martin Lamm (Sakkunnigutlåtanden rörande sökandena till professuren i litteraturhistoria med poetik vid Göteborgs Högskola, Gbg 1932, s. 32—33). Lamms argumentering återgives här i sin helhet och bemötes punkt för punkt.

»Trots sina noggranna dagboksanteckningar, vilka för övrigt ej i deras helhet äro för forskningen tillgängliga, har Ernst Ahlgren knappast lämnat några säkra hållpunkter för de olika kapitlens tillkomst, varjämte man ju vet, att hon ständigt omarbetade sina verk, ofta fyra à fem gånger. Av den omständigheten att ett kommande kapitel föregripes genom ett uttalande i ett föregående, kan man därför ej draga så säkra slutsatser, som Svanberg gör. Förhållandet kan bero på ett senare gjort tillägg.»

Hemlighållandet av vissa Ernst Ahlgrens dagboksanteckningar är högst beklagligt, men jag har ansett mig berättigad att utnyttja det material, som tillsvidare är att tillgå.

Säkrare hållpunkter för kapitel eller kapiteldelars tillkomst än precisa data för arbetet på dem torde icke kunna tänkas.

Att omarbetningsprocessen — vid frånvaron av koncept och utkast — är svåråtkomlig, tror jag mig ej ha förbisett, och jag har i varje fall ej byggt på så abstrakta resonemang som dem Lamm fördömer.

»Huvudtesen i framställningen är att början av sjunde kapitlet är romanens äldsta parti, vilket ursprungligen existerat fristående och varit den kärna, kring vilken romanen sedermera byggts. Detta stödjer författaren på ett brev av Ernst Ahlgren från den 20 augusti 1885, där hon säger sig hålla på med en mindre novell, Fru Marianne, »om en ung fru, som är förstörd av romanläsning, men som ännu har så mycket gry kvar, att hon blir människa till sist». Då det just är i sjunde kapitlet, som hjältinnans romanläsning skildras, anser sig författaren — med anförande av ytterligare ett par skäl — kunna peka på detta som resten av den ursprungliga novellen. Ett år senare, i augusti 1886, antecknar Ernst Ahlgren, att hon skrivit om och ändrat början av det sjunde kapitlet.»

Till detta referat har jag följande erinringar att göra.

Omarbetningen av sjunde kapitlet är ej alls min huvudtes. Någon sådan finnes icke utan en serie hypoteser om olika omarbetningar, av vilka de i mina ögon viktigare behandlas senare i min

undersökning. Det av Lamm som huvudsak angivna har satts först icke på grund av dess vikt utan emedan det rör romanens första stadium eller förstadium. Det kan överhoppas eller uteslutas utan att fortsättningen i nämnvärd grad störes.

Referatet av mina skäl för omarbetningshypotesen är ofullständigt. Utgångspunkten för mitt resonemang finnes i de »par skäl» som Lamm lämnar åsido, och det av honom till granskning upptagna skälet svävar utan hänsynstagande till de andra i luften.

Utan tvivel skulle det vara förhastat att enbart från förekomsten av romanläsning i sjunde kapitlet (jämte notisen om dess omarbetning) dra den slutsatsen, att i detta kapitel inrymtes den ursprungliga, om en romanläserska handlande novellen. Men en så förhastad slutsats har jag icke dragit.

Min bevisning börjar med de av Lamm förbigångna skälen. Jag konstaterar dels en upprepning, dels en motsägelse i sjunde kapitlet i förhållande till de föregående kapitlen. Jag ledes av denna jämförelse till iakttagelsen, att Mariannegestalten i sjunde kapitlet förefaller mindre genomarbetad än i de föregående, samt till reflexionen, att motsägelsen funne en osökt förklaring, om sjunde kapitlets ifrågavarande partier vore tillkomna före första kapitlet. — *Först på detta stadium* i bevisföringen åberopar jag de två nämnda fakta: att romanen haft en novell till förstadium och att sjunde kapitlet blivit omarbetat. Satta i samband med varandra och med de tidigare observationerna få dessa fakta ett bevisvärde, som de i sig själva sakna. Jag är därmed framme vid min slutsats: att novellen ingått i romanens sjunde kapitel.

Mot min ofullständigt återgivna bevisföring riktar Lamm följande kritik:

»Emellertid är det ju ej sagt, att Ernst Ahlgren redan i det i aug. 1885 utförda partiet behandlat fru Mariannes romanläsning.»

Denna anmärkning träffar varken min bevisning i dess helhet eller något delbevis. Att novellen — vad Lamm kallar »partiet» — skulle »behandlat fru Mariannes romanläsning» har jag icke sagt. Jag har sagt att dess ämne var »en ung fru förstörd av romanläsning» — citatet är från Ernst Ahlgren själv. Skadan av romanläsningen har väl skett före novellens början liksom före romanens.

»Man observerar också, att hon (Ernst Ahlgren) i ett av Svanberg anfört brev tio dagar efter omnämmandet av den första novellplanen

skriver, att hon börjat fru Marianne på nytt, »användande för första gången det där gottköpsättet att berätta, som herrar kritici anse som det allena saliggörande». Detta uttalande tyckes stå i bättre samklang med romanens nuvarande början än med det sjunde kapitlet, som ej i sitt nuvarande skick har någon dylik inledning.»

Det är riktigt, att sjunde kapitlet saknar något som kunde kallas inledning. Men icke heller i »romanens nuvarande början» finnes något avsnitt, som kan kallas inledning, såvida ej därmed menas ett eller flera kapitel, t. ex. hela frieriskildringen. Någon anledning att anse denna utförd redan i slutet av augusti 1885 finnes icke, ty dels har man exakta data för dessa första kapitels utarbetande våren 1886, dels innebure en så brett lagd introduktion novellens utvidgning till roman, något som då måste visas ha skett redan 1885. För övrigt talar ju Ernst Ahlgren i brevet 31 aug. om att hon »börjat Fru Marianne på nytt» och i dessa ord kan väl ej inläggas annan innebörd än att hon skrivit om novellen från början. Att hon skulle fogat in någon inledning säger hon alls inte, varför talet om en sådan torde kunna avföras ur diskussionen.

Lamms kritik fortsätter med ännu ett sista argument:

»Då inga manuskript av den äldsta versionen av ämnet finnas och det nuvarande sjunde kapitlet ej på något sätt kan tänkas såsom fristående, förefaller Svanbergs bevisning ej här tillfyllestgörande.»

Jag har icke velat tilldela »det nuvarande sjunde kapitlet» någon »fristående» tillvaro, utan jag har trott mig inom detta kapitel finna »lämningar av en humoristisk novell» (ovan s. 196) och har uttryckligen angivit, att jag tänkt mig en »inarbetning av den fristående novellen i romanens sjunde kapitel» (s. 198).